

**ГЛОБАЛНИТЕ ИНДЕКСИ В СИСТЕМАТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ
ИКОНОМИЧЕСКИ СРАВНЕНИЯ
(оценки, тенденции, изводи)**

Проф. д-р ик. н. И в о н а Я к и м о в а

**Рецензенти: проф. д-р Стефан Вачков
проф. д-р. Фаня Филипова**

Увод

Последните две десетилетия бележат обособяването на качествено нов период в развитието на международните икономически отношения, в рамките на който светът се ориентира към единен, универсален пазарен модел. Той заменя съществуващия дотогава конфронтационен двусистемен икономически модел, възникнал непосредствено след Втората световна война, и поставя разграничителната линия на икономическото регулиране между пазара и административното планиране. Дълбоките идеологически различия между двете икономически системи налагат по естествен начин конфронтационния и негативистки подход при изучаването на международните сравнения, според който неикономическите фактори (и особено идеологическият) са възприемани като решаващи за успеха на системата, а икономическите се използват като допълнителен аргумент за защитата на предварително формулираната идеологическа теза. За основа на тези аргументи се използват данни, главно от националната статистика, като в зависимост от възприетата теза, фокусът пада или върху положителните тенденции, ако се сравнява идеологически подкрепяната система, или върху отрицателните, ако се оценява конкурентната. Подобен подход има своите естествени ограничения в тясната си идео-

логическа рамка и се оказва изключително непродуктивен (особено за социалистическата система), тъй като не успява да открие в зародиш натрупванията се икономически и социални противоречия.

Значителна част от проблема е свързан и с надеждността на използваната социалистическа статистика. Разминаването в методиките и използването на подхода на неколкотократно пресмятане, от страна на социалистическата статистика, довежда до необосновано *надценяване* на икономическите резултати и до системно самочувствие, неотговарящо на тогавашната икономическа реалност. По-късно, в началото на 90-те години, когато в преходните пазарни икономики са възприети международните счетоводни стандарти и данните от предишните периоди са преизчислени, се оказва, че публикуваните макроикономически показатели в националната статистика на бившите социалистически страни са сериозно надценени.

Ориентацията към единен универсален пазарен модел довежда до коренна промяна в използваните сравнителни подходи. На мястото на подхода на „-изमितе“¹ се утвърждава интердисциплинарният подход, в рамките на който икономическите аргументи и показатели възстановяват своята водеща роля, допълвани от групата на неикономическите фактори, от която отпада доминиращата роля на идеологическия.

Освен промените в националните статистики на бившите социалистически държави, които засилват обективността на публикуваните данни, на този етап все още съществуват проблеми от обективен характер, ограничаващи възможностите на отделните национални и регионални икономики да бъдат обективно сравнявани. За групите на средно и слабо развитите държави, както и за групата на трансформиращите се пазарни икономики е характерна слаба пазарна институционализация, която не дава възможност за точната регистрация и правилното отчитане на основните макроикономически показатели². Така националните статистики, макар и силно реформирани, се оказват все още недостатъчна информационна база за международните икономически сравнения.

¹ Така се нарича старият, конфронтационен идеологически подход, според който двете системи се определят като капитализъм и социализъм (*capitalism* и *socialism*).

² Така например в българската статистика доходното измерване на БВП все още не отговаря на международните счетоводни стандарти, поради неразвити факторни пазари и използва елементи, които нямат аналог в западната статистика.

Информационният вакуум от началото на 90-те години на XX век постепенно се ограничава от устойчивата тенденция за формирането на система от глобални индекси за икономически сравнения, която не само допълва националните статистики, но се утвърждава като изключително обективна и надеждна основа за позиционирането на отделните национални икономики в глобалното икономическо пространство. Нарастващата ѝ роля се свързва с безспорните предимства на глобалните индекси, в сравнение с показателите на националната статистика.

На първо място, глобалните индекси са по-силно агрегирани от макроикономическите показатели. Техният силно изразен съвкупен и комплексен характер дава възможност за по-цялостна оценка на националното икономическо развитие и неговата динамика. Предимство е и организацията по съставянето им – това са основно международни независими институции, които не са политически ангажирани и поради това са по-безпристрастни и обективни в крайните си оценки за позициите на отделните страни. Не на последно място, непрекъснато усъвършенстващите се методики и подобрения в начина на измерването на индексите гарантират по-точна и вярна оценка на изследваните национални икономически и социални характеристики.

Оценявайки нарастващото значение на глобалните индекси за сравнителната оценка на отделните национални (регионални) пазарни икономики, **научна цел** на настоящата студия е да се проследи и анализира устойчивата практика от последните две десетилетия на развитие и утвърждаване на системата от глобални индекси за международни сравнения, като обективна база за оценка на комплексното социално-икономическо развитие и пазарната конкурентоспособност на двете основни групи държави – групата на развитите и групата на преходните пазарни икономики. Аргументира се *тезата*, че глобалните индекси са обективен и надежден индикатор за *комплексна оценка* на динамиката и ефективността на съвременните пазарни икономики, поради което националната икономическа политика следва да държи сметка за позиционирането на съответната страна и промените, които настъпват в нея във времето. В по-общ план, очертаните тенденции могат да служат като теоретична основа при определянето на конкурентоспособността на отделните пазарни модели или на пазарното разнообразие, съществу-

ващо в рамките на единния пазарен модел. Трайното присъствие в челните позиции на едни и същи национални икономики в отделните икономически класации е свидетелство за техните безспорни пазарни предимства в дългосрочна перспектива.

Оценката на системата на глобалните индекси се основава на **четири** избрани показатели, определени от високата си степен на агрегация и *социално-икономическа* характеристика, от подчертаните *макроикономически* ефекти, които оценяват, от *системността* на икономическите резултати, които показват, от сходната (близка) времева рамка на оценяване и икономическата си функционалност – индекс на глобалната конкурентоспособност, индекс на човешкото развитие, индекс на икономическата свобода и индекс на възприемане на корупцията³. Практиката на измерването на посочените индекси е повече от две десетилетия, достатъчен времеви хоризонт за очертаването на относително трайни тенденции в позиционирането на отделните държави. *Обект* на изследване в студията е както българската икономика, като част от групата на преходните пазарни икономики, така и групата на водещите развити пазарни икономики, стоящи в челните позиции на сравнителните икономически класации. Избраните две равнища на изследвания обект формират и две обособени нива на анализа – от една страна, се търсят дългосрочните и трайни тенденции в класирането на челните държави в опит да се открият предимствата на различните съвременни алтернативи на пазарното развитие и конкурентоспособност, а от друга, се цели проследяването на позициите на групата на преходните пазарни икономики в общата класация и в частност присъствието на българската икономика в рамките на тази група. *Предмет* на изследването е позиционирането на групите развити и преходни пазарни икономики в световните класации и динамиката на тяхната пазарна конкурентоспособност.

³ Избраните индекси показват *еднопосочни* устойчиви, дългосрочни тенденции в позиционирането на отделните национални икономики, което дава основание за извеждането на общовалидни изводи. В системата има и други индекси от социално-икономически характер, например **индексът на щастието**, по който класацията на страните не съответства на общите тенденции на останалите индекси.

I. Индекс на международната (глобална) конкурентоспособност – комплексен измерител на динамиката и ефективността на националното пазарно развитие

В системата на глобалните индекси мястото на този индекс се възприема като основополагащо и аналогично на присъствието на БВП в системата на националните сметки. Индексът има най-висока степен на обобщаване или агрегация и неговата основна функция е да оцени комплексно и обхватно динамиката и ефективността на съответната национална икономика. Практиката на измерването му датира от началото на 90-те години на ХХ век в рамките на ежегодното организирано Световен икономически форум в Давос, Швейцария. Инициатор на проекта е Институтът за стратегии и конкурентоспособност към Харвардското бизнес училище, в лицето на проф. Майкъл Портър и Центъра за международно развитие към Харвардския университет, оглавяван от проф. Джефри Сакс.

Ръководителите на проекта разработват и първата методика, която се използва до средата на 2000 година, когато екипът от Харвард е заменен от специалисти на Икономическия форум. В основата ѝ е експертната оценка на 4 700 представители на крупния световен икономически и политически елит, интервюирани чрез предварително изготвен подробен въпросник. Получените резултати от анкетите се използват за изчисляването на двата компонента на индекса – конкурентоспособност на растежа и текуща конкурентоспособност.

Първият, измерван от екипа на проф. Дж. Сакс, оценява потенциала на националната икономика за постигането на устойчив икономически растеж в *средносрочен* план. Той включва три елемента – технологии, обществени институции и макроикономическа среда, които имат различен дял за отделните групи страни. За така наречените базисни или технологично развити икономики (core economies) – тук се включват 24-те най-развити икономики, съотношението между трите вида елемента е съответно една втора, една четвърт, една четвърт. За останалите групи държави съотношението е симетрично – една трета на всеки от елементите⁴. Възприетите различни тегла

⁴ Това разграничение се прави за пръв път през 2001 година и замества съществуващото дотогава – икономическа креативност, финанси и интернационализация.

за отделните групи икономики и акцентът върху технологичния фактор поставя своеобразна граница между развитите икономики и останалите, тъй като съгласно методиката не е възможен пробив (или скок) на друга икономика в групата на развитите.

Текущият индекс на конкурентоспособността изследва условията, определящи текущото равнище на производителността. Използвайки микроикономическия подход, изчисляването на този индекс включва два елемента – фирмени дейности и стратегии и качество на националната бизнес среда. Двата индекса GCI и CCI оценяват различни, но допълващи се измерения на конкурентоспособността в границите на скала от 1 до 7⁵.

Индексът през този период се отнася за над 125 държави и неговото предимство е, че той дава възможност да се обхванат в сравнителен план възможно най-голям брой държави както по текущи, така и по средносрочни икономически показатели, имащи основно значение за икономическата динамика. Нещо повече, националната конкурентоспособност се разглежда не самоцелно, а като фактор за икономическия растеж и националното благосъстояние. Въз основа на утвърдилите се три, взаимосвързани механизма на икономическия растеж – ефективното разпределение на ресурсите, основано на пазарната конкуренция и разделението на труда, капиталовото натрупване и технологичния напредък, изследваните държави се обособяват в три групи, за които доминантен е единият от трите източници на растеж. Така най-слабо развитите икономики разчитат на *ресурсно* ориентиран растеж, средно развитите – на *инвестиционно* ориентиран, а най-развитите – на *технологично* ориентиран или *иновационен* растеж. Типът на растежа е функционално свързан с равнището на БВП на глава от населението.

Ресурсно ориентираните икономики имат най-ниско равнище на произведен продукт на глава от населението – до 6 500 долара, инвестиционно ориентираните – между 6 500 и 23 000 долара на глава от населението, а най-развитите – над 23 000 долара⁶. Така диференцирани отделните икономики биха посрещнали големи предизвикателствата при преминаването от един тип икономически растеж към друг или през така наречените периоди

⁵ Global Competitiveness Report 2001–2002. New York: Oxford University Press, pp. 18–43.

⁶ Пак там, р. 94.

на развитие, когато предимствата на един тип развитие могат да се превърнат в недостатъци на друг тип. В такива условия в отделните икономики биха се наблюдавали резки отклонения от равнището на конкурентоспособността и отделни държави биха могли рязко да засилят или да загубят позициите си сред останалите.

Една от основните цели на съставителите на индекса е да се идентифицират приоритетите на икономическата политика в зависимост от използвания тип растеж. Постигането на универсалните цели на икономическото развитие в една ресурсно ориентирана, нискодоходна икономика предполага държавата да се ангажира главно с осигуряването на политическа и икономическа стабилност, свобода на пазарите и привличането на чужди инвестиции. За тези държави особено необходимо е подобряването на инфраструктурата (пътища и комуникации), либерализацията на търговския и валутен режим, борбата с корупцията и приемането на действащо антимонополно законодателство. Подобни действия на държавата създават основа за ефективност, прозрачност на икономическото поведение и конкурентен натиск, необходими за увеличаване на производителността на труда. Тъй като в икономиката се произвеждат стандартни стоки на базата на вносните технологии, преките чужди инвестиции или имитацията, фирмите се конкурират главно чрез разходите и цените и често нямат пряк достъп до клиентите. Факторно или ресурсно ориентираните икономики са силно чувствителни към световния икономически цикъл, ценовите тенденции и валутните флуктуации, а делът им в световните търговски и капиталови потоци е незначителен. Като цяло тази група страни се нарежда на последните места в класацията за международна конкурентоспособност.

Инвестиционно ориентираният растеж, типичен за средно доходните икономики, се постига чрез приспособяването на глобалните технологии към местното (локално) производство. Това става чрез засилен приток на преки инвестиции, съвместни предприятия (джоинт венчърс) и аутсорсинг споразумения, които помагат на националната икономика да се интегрира към международната производствена система. Държавните икономически приоритети се променят в посока на усъвършенстване на регулативната практика (мита, такси, фирмени закони), контрол върху ефективното функ-

циониране на капиталовите пазари и останалите финансово-кредитни институции, които са важно условие за привличането на чуждите капиталови потоци. Важни цели за подобен тип растеж са и въвеждането на задължително средно образование, качествена техническа подготовка, гъвкавост на трудовите пазари, намаляване на бюрокрацията и създаване на благоприятни условия за поддържането на високо равнище на инвестиции в страната.

Преходът към иновационно ориентирана икономика е труден и свързан не само с частични изменения в производителността и качеството на произвежданата продукция. Съвременните развити икономики се характеризират със създаването на уникални продуктови дизайни на основата на прилагането на оригинални технологии, глобални мрежи за дистрибуция, децентрализирани и гъвкави организационни структури, включващи първокласни научни институти, научно коопериране с университети, достъп до „рисков“ капитал и засилена местна конкуренция. Тези условия предопределят и нови икономически цели – инвестиции в специализирани човешки ресурси, изграждане на иновационни капацитети, облекчаване на клъстерното развитие⁷, стимулиране на наукоемко търсене и инвестиции във фундаменталното научно знание. От изследваните държави само 24 се определят като високоразвити и технологично ориентирани.

Друго предимство на индекса е възприемането му като критерий за единство и обвързаност на макро- и микроикономическото развитие. Ако индексът на конкурентоспособността на растежа акцентира върху макроикономическите измерения, и по-конкретно икономическата политика, то индексът на текущата конкурентоспособност разглежда конкурентните предимства на отделните държави в микроикономически аспект, изразен чрез оценката на природата на фирмените операции и стратегии и в качеството на бизнес средата. Микроикономическите реформи се считат не по-малко важни от макроикономическите. Без тях растежът на БВП, индуциран от макроикономическите действия, би бил неустойчив и не би се трансформирал в нарастване и усъвършенстване на БВП на глава от населението.

⁷ Става дума за съсредоточаването на наукоемки и високотехнологични фирми около престижни академични центрове, които ги подхранват със специалисти, научна база и подходяща научна и бизнес среда – Силиконовата долина, Път 128 около Бостън, триъгълника в Северна Каролина в САЩ и др.

Микрореформите са в състояние да осигурят явни и видими ползи на индивидите. Така например, ликвидирането на локалните картели и монополи може да съкрати цените и разходите за храна, жилище, електричество, телефонни услуги и други разходи за потребление. Регулирането на фирмите е в състояние бързо да намали неефективността, замърсяването, да увеличи качеството на продуктите и да ограничи вредното производство. Методиката за изчисляването на индекса подлага на съмнение и тезата за автоматичната връзка между макроикономическите реформи и микроикономическите подобрения. Текущата конкурентоспособност се влияе от общите целенасочени действия на частния сектор и държавата. Микрореформите не се състоят единствено в намаляване ролята на държавата и елиминирането на пазарните несъвършенства. В съвременните условия държавата има големи отговорности, като инвестирането в човешките ресурси, изграждането на иновационни капацитети и стимулирането на високотехнологично търсене. Необходимо е държавните цели и приоритети да съответстват на равнището на икономическо развитие и държавата да проявява гъвкавост и адаптивност при оценката за преминаването от един тип икономически растеж към друг.

Посочената методика се използва близо петнадесет години (до 2005 година), като в нейните рамки се открояват няколко по-важни тенденции. На първо място, за цялото последно десетилетие на XX век, класацията се оглавява от САЩ, като останалите англосаксонски икономики показват определена компактност на две нива – Канада и Австралия (2-ро и 5-то място) и Нова Зеландия, Ирландия и Великобритания (съответно на 10-то, 11-то и 12-то място за 2000 година). Сред останалите развити пазарни икономики, особено силни като обособена група, са позициите на скандинавските икономики. Финландия, Норвегия и Швеция заемат места в челната десетка на класацията, като през 2001 година Финландия успява да изпревари САЩ и от пето място да се изкачи на първо.

**Класация на държавите по конкурентоспособност
на растежа за 2000 и 2001 година**

Конкурентоспособност на растежа												
Класация 2001 г.	Държава	Класация 2000 г.	Общ индекс	Технологично развитие			Обществени институции			Макроикономическа среда		
				Държава	Класация 2001 г.	Индекс	Държава	Класация 2001 г.	Индекс	Държава	Класация 2001 г.	Индекс
1	Финландия	5	6,03	САЩ	1	6,42	Финландия	1	6,59	Ирландия	2	5,20
2	САЩ	1	5,95	Канада	2	6,37	Исландия	2	6,56	Норвегия	5	5,08
3	Канада	6	5,87	Финландия	3	6,35	Дания	3	6,42	САЩ	7	4,97
5	Австралия	11	5,74	Австралия	5	6,05	Н. Зеландия	4	6,33	Финландия	10	4,82
6	Норвегия	15	5,64	Швеция	6	5,81	Швеция	7	6,19	Англия	12	4,81
9	Швеция	12	5,55	Норвегия	7	5,77	Австралия	8	6,17	Канада	13	4,74
10	Н. Зеландия	19	5,53	Англия	10	5,56	Англия	9	6,14	Н. Зеландия	14	4,70
11	Ирландия	4	5,52	Н. Зеландия	11	5,55	Канада	11	6,01	Австралия	17	4,68
12	Англия	8	5,51	Дания	12	5,54	САЩ	12	6,01	Япония	18	4,66
14	Дания	13	5,44	Германия	15	5,49	Норвегия	16	5,95	Германия	19	4,65
16	Исландия	23	5,40	Франция	17	5,44	Германия	17	5,93	Франция	22	4,54
17	Германия	14	5,39	Исландия	19	5,41	Ирландия	18	5,87	Швеция	29	4,40
20	Франция	21	5,29	Япония	23	5,28	Япония	19	5,76	Дания	31	4,28
21	Япония	20	5,25	Ирландия	28	5,20	Франция	20	5,72	Исландия	34	4,24

**Класация на държавите по текуща конкурентоспособност
на растежа за периода 1999-2001 година**

Класация 2001 г.	Държава	Текуща конкурентоспособност						БВП на глава от населението (2000 г.) (ш. д.)
		Фирмени операции и стратегии			Качество на националния бизнес			
		2001 г.	2000 г.	1999 г.	2001 г.	2000 г.	1999 г.	
1	Финландия	2	3	7	1	1	2	24864
2	САЩ	1	2	1	2	2	1	33886
4	Германия	4	1	5	4	6	5	24931
6	Швеция	6	6	3	6	11	7	23884
7	Великобритания	7	11	13	8	9	8	23197
8	Дания	9	8	9	10	4	6	27120
9	Австралия	24	20	19	7	7	10	25758
11	Канада	14	16	12	11	8	4	27783
12	Франция	10	9	6	12	15	11	24032
15	Япония	8	4	4	18	19	19	25796
16	Исландия	16	14	21	15	16	21	29167
19	Норвегия	23	21	23	19	18	16	29500
20	Н.Зеландия	19	22	16	20	17	14	20010
22	Ирландия	17	19	20	22	22	17	25200

Таблиците са съставени по данни на: The Global Competitiveness Report. World Forum, 001-2002, pp.15; 32; 33; 54.

По-подробното позициониране на националните икономики по елементи на средносрочната и текуща конкурентоспособност показва, че по показателите „технологично развитие“, „обществени институции“ и „макроикономическа среда“ (елементи на средносрочната конкурентоспособност) основна е конкуренцията между англосаксонските и скандинавските икономики (в първите десет 4 са англосаксонски и 3 са скандинавски, по втория – 5 англосаксонски и 5 скандинавски и по третия – 6 англосаксонски и 3 скандинавски). Малко по-широк е диапазонът, в рамките на който се класират двете групи икономики по индекса на текущата конкурентоспособност – тук позиционирането е сред първите 20 най-конкурентни държави. В двата еле-

мента – фирмени стратегии и операции и качество на националния бизнес, пробив правят икономики, като Германия, Франция и Япония, нарушавайки хегемонията на откритите се две групи държави. Германия заема първо място за 2000 година по фирмени операции и стратегии и 4–6 място по качество на националния бизнес, Япония – 4–8 място по фирмени стратегии и операции, и 18–19 място по качество на националния бизнес, а Франция – съответно 6–10 и 11–15 място. (позициите на икономиките са в периода 1999–2001 година).

В този първи период на измерване на индекса групата на икономиките в преход е твърде разлята и разтеглена в позициите си в рамките на изследваните общо 125 икономики. Българската икономика е сред последните в групата, като в рамките и на двата подиндекса позициите ѝ са особено неблагоприятни и варират в границите между 60-те и 90-те места в класацията. По-добро е представянето на България по подиндекса конкурентоспособност на растежа – между 75-то и 80-то място и по-незадоволително по индекс на текущата конкурентоспособност – 80–90-то място⁸. Непосредствено преди България се намира румънската икономика, а икономики като Естония и Латвия бележат най-голям напредък, заемайки съответно 28-ма и 29-та позиция в общата класация.

В оценката на бизнес средата най-негативни за българската икономика са показателите за административните пречки при започването на бизнес (последно място сред изследваните страни), данъчната регулация, качеството на инфраструктурата, защитата на правата на собственост и промените в реалния валутен курс. Попадаща в последните 15% държави е и класацията на страната по отношение на използването на професионални мениджъри в управлението на компаниите, нивото на фирменото обучение и прилагането на чуждестранни технологии. Като положителни предимства се определят степента на ориентация към клиентите, излизането на международните пазари, наличието на продуктови вериги, достъпът до машини – местно производство и качеството на работната сила.

При оценката на макрорамката, определяща потенциала за икономическия растеж, най-значими са проблемите, свързани с организираната прес-

⁸ The Global Competitiveness Report. World Forum, 2001-2002, pp. 32; 54.

тъпност, клиентелизма, доверието в политиците, неправомерното използване на публичните средства и равнището на държавните субсидии. Като положителни се оценяват показателите по отношение на ниския бюджетен дефицит, темпът на нарастване на БВП, кредитният рейтинг, качеството на образование по математика, естествени науки, наличието на достатъчен брой инженери и научни работници⁹.

Изводът, който се налага за този период, е, че използваната методика дава определени конкурентни предимства на англосаксонските и скандинавски икономики и измерените индекси за челните позиции достигат стойности, близки до възможния максимум от 7.00. От друга страна, по-бавното пазарно трансформиране на българската икономика и изоставането ѝ от останалите държави в преход от края на 90-те години, ѝ отрежда трайната позиция в групата на най-слабо развитите икономики, като общият коефициент 3.82 я поставя в рамките на 70-те и 90-те позиции в класацията.

През последните десет години (от 2005 година насам) настъпват значителни промени в методиката на изчислявания индекс, които отразяват постепенното оттегляне на американския колектив на харвардските икономисти¹⁰ и процеса на самостоятелното организиране на тази дейност от Икономическия форум. Главни съставители на индекса понастоящем са Клаус Шваб и Хавиер Сола-и Мартин, които си партнират с национални институции и организации от отделните държави. Индексът променя и наименованието си – от индекс за *международна* конкурентоспособност, на индекс на *глобална* конкурентоспособност. Значително е разширен и броят на държавите – 144 за 2014 година, участващи в класацията, с което индексът има претенцията да обхваща на практика почти целия свят. Статистическата извадка на анкетирани е увеличена на 14 000 бизнесмени от различни държави, което засилва представителността и надеждността на получените ре-

⁹ Българският бизнес е по-неконкурентен спрямо новите ЕС страни. // Капитал, 31.10 – 7.11.2003, с 38.

¹⁰ Докладът за 2005–2006 година е изготвен от проф. М. Портър и новия съставител на индекса Клаус Шваб, с което се цели приемственост и координиране в дейността на двата колектива.

зултати¹¹. Новият колектив запазва групирането на страните въз основа на типа икономически растеж, коригирайки *инвестиционно* ориентирания на *ефективно* ориентиран, но разширява отделните групи държави от три на пет¹². Подобно диференциране на групите държави засилва още повече разслояването на групата преходни пазарни икономики. Така България, заедно с Румъния, попада в третата група държави, докато повечето от бившите социалистически страни – Чехия, Естония, Унгария, Полша и др. – принадлежат към втората група. Единствено Словения е член на петата група най-развити пазарни икономики.

Двата подиндекса, илюстриращи средносрочната и текуща конкурентоспособност, са заменени първоначално от девет, а впоследствие от дванадесет основни показатели (*pillows* „възглавници“), типични за отделните типове растеж. За *факторно ориентираните* икономики четири от индексите имат основна роля и най-голямо тегло в изчисляването на общия индекс – институции, инфраструктура, макроикономическа среда, здравеопазване и основно образование. Икономики, за които растежът е ориентиран към *ефективността*, имат за основни цели акцентиранието към висшето образование и професионалната подготовка, пазарната ефективност (сегментирана впоследствие на продуктова, трудова и финансова), технологичната готовност и размера на пазара. *Иновационно ориентираните* икономики фокусират развитието си основно чрез иновациите и бизнес усъвършенстването. Избраните основни показатели имат различно тегло при отделните групи икономики, в зависимост от типа на икономическия растеж¹³. Измерването им става на базата на включването на над 100 различни подпоказатели, чрез които се стига до силно агрегиране на базисните. Практиката на оценка и

¹¹ Понастоящем резултатите се оценяват на базата на 14 000 анкетирани бизнесмени от 144 държави, които попълват анкета от въпроси, съдържащи се в 14 раздела.

¹² Съгласно новото групиране в първата група влизат държави, чийто БВП на глава от населението е под 2 000 долара, втората – между 2 000 и 3 000 долара, третата – между 3 000 и 9 000 долара, четвъртата – между 9 000 и 17 000 долара, и петата група на най-развитите икономики – над 17 000 долара на глава от населението.

¹³ Така например за първата група най-слабо развити икономики съотношението между трите групи показатели е 60 към 35 към 5, за втората преходна група – между 40–60, 35–50 и 5–10, при третата група – съотношението е 40 към 50 към 10, за четвъртата преходна група – 20–40, 50, 10–30, и за петата група – 20 към 50 към 30.

класификация на икономиките от последните десет години показва открояването на някои нови тенденции и изводи (таблица 3).

Таблица 3

**Индекс на глобалната конкурентоспособност 2014–2015 г.
на първите десет икономики**

№	Държава	Общ индекс	Основни показатели		Показатели за ефективност		Иновации и бизнес	
			Класация	Оценка	Класация	Оценка	Класация	Оценка
1	Швейцария	5.70	4	6.17	5	5.49	1	5.74
2	Сингапур	5.65	1	6.34	2	5.68	11	5.13
3	САЩ	5.54	33	5.15	1	5.71	5	5.54
4	Финландия	5.50	8	5.97	10	5.27	3	5.57
5	Германия	5.49	11	5.91	9	5.28	4	5.56
6	Япония	5.47	25	5.47	7	5.35	2	5.68
7	Хонконг	5.46	3	6.19	3	5.58	23	4.75
8	Холандия	5.45	10	5.95	8	5.28	6	5.41
9	Великобритания	5.41	24	5.49	4	5.51	8	5.21
10	Швеция	5.41	12	5.86	12	5.25	7	5.38

Съставена по: Global Competitiveness Report, 2014–2015, p. 134.

На първо място, с промяната на методиката, се нарушава хегемонията на англосаксонските и скандинавските икономики да оглавяват челните позиции в класацията. Новите отличници са Швейцария, Германия и Япония и две нови икономики – представителки на англосаксонското развитие – Сингапур и Хонконг, които са извън първите десет до 2005 година. Особено устойчиво е челното присъствие на Швейцария, която заема първо място вече шеста поредна година. По осем от дванадесетте основни показателя швейцарската икономика е на първо място, а главните ѝ предимства са в качеството на академичните институции, изразходваните средства за научно-техническо развитие, ефективното коопериране между бизнес и университети, брой на патентите на глава от населението и др. Частният бизнес и отличната образователна система предоставят големи възможности за стажуване и професионално развитие на човешкия фактор, а трудовият пазар ефективно съчетава социалната защита с гъвкавостта и бизнес потребностите. Другите активи на швейцарската икономика, които ѝ носят определени

конкурентни предимства, са публичните институции, определени като ефективни и прозрачни (7-мо място), висококачествената инфраструктура (5-то място), високоразвитите финансови пазари (11-то място). На фона на останалите европейски икономики макроикономическата среда се определя като стабилна (12-то място). Големият проблем на швейцарската икономика са недостатъчните качествени специалисти и особено малкият брой на инженерните и научни кадри (24-то място)¹⁴.

На второ място, наблюдава се общо снижаване на стойността на индекса сред икономиките от челната десетка, която е далеч от възможния максимум и се движи в изключително тесни граници за отделните икономики. Ако по първоначалната методика най-конкурентните икономики имат стойност на индекса, близък до максималната скала от 7.00, то индексът на първата в класацията швейцарска икономика е 5.70, а разликата му със стойността на индекса на десетата – Швеция, е в границите на 0.29.

Трето, позициите на българската икономика, в рамките на променената методика, се подобряват значително, като това съвпада с присъединяването на страната към ЕС в качеството ѝ на редовен член. От средно равнище на индекса в границите около 3.50 и позиции между 70-то и 90-то място, българската икономика се придвижва напред – между 50-то и 60-то място, като за 2014 година позицията е 54 (таблица 4). В сравнение с Румъния и Унгария тя е на по-предни позиции, но в сравнение с Естония, Чехия, Полша, Литва и Латвия конкурентоспособността на българската икономика е по-ниска. Ако по първата и втора група показатели стойностите на индекса са близки до общия индекс (59-то и 52-ро срещу 54-то място), по третата група – иновации и бизнес усъвършенстване, българската икономика заема 106-то място с оценка 3.25. Подобна оценка на иновационната политика илюстрира сериозно изоставане в най-новите и печеливши сфери на икономическото развитие, които са приоритетни за съвременните конкурентни предимства. При средно равнище на процента, отделян от развитите държави за научно-техническо развитие (между 2.0%–3.5%), българският бюджет осигурява под един процент за подобни цели, без да става сравнение на сумите в абсолютно изражение.

¹⁴ Global Competitiveness Report. WEF, 2014–2015, p. 14.

**Индекс на глобалната конкурентоспособност 2014–2015 г.
на избрани преходни икономики**

№	Държава	Общ индекс	Основни показатели		Показатели за ефективност		Иновации и бизнес	
			Класация	Оценка	Класация	Оценка	Класация	Оценка
29	Естония	4.71	21	5.54	27	4.73	34	4.14
37	Чехия	4.53	39	5.02	34	4.62	36	4.07
41	Литва	4.51	37	5.08	38	4.54	44	3.97
42	Латвия	4.50	34	5.14	36	4.60	61	3.68
43	Полша	4.48	55	4.80	32	4.64	63	3.66
54	България	4.37	59	4.71	52	4.31	106	3.25
59	Румъния	4.30	77	4.48	50	4.32	78	3.53
60	Унгария	4.28	60	4.71	53	4.30	67	3.62

Съставена по: Global Competitiveness Report, 2014–2015, p. 234.

Четвърто, примерът с класацията на Естония е твърде показателен и заслужава особено внимание, тъй като икономиката ѝ тръгва в преходното си пазарно развитие от много ниски изходни позиции (част от бившия съветски модел и ресурсно слабо обезпечена) и само за 10–15 години заема най-високи, в сравнение с всички останали постсоциалистически икономики, позиции не само по този, но и по останалите глобални индекси за икономически сравнения. Тук основният фактор е качеството на човешкия ресурс и силната политическа воля за пазарни реформи, показана през годините от политическия фактор в страната.

Прегледът на формиралите се тенденции, в резултат на непрекъснатото развитие на методиката през последните две десетилетия, показва, че успоредно на динамичните промени, които се наблюдават в световното икономическо развитие, на международно ниво се правят непрекъснати опити за все по-надеждно и обективно регистриране на икономическите реалности, както и за комплексното оценяване на националните и регионални пазарни специфики.

Същевременно, измерваният индекс носи в себе си някои недостатъци, особено що се отнася до еднотипни или близки в икономическо отношение икономики (икономики в рамките на една и съща група). Разликите в стой-

ностите на индекса, от една позиция до друга в отделните групи, не надвишават две или три стотни и тази разлика трудно може да бъде окачествена. Така например, количествената разлика в стойността на общия индекс на първите десет най-развити икономики е 0.29, като трудно може да се прецени в тази тясна рамка отделните предимства или недостатъци на челните икономики. Трите поиндекса донякъде коригират този недостатък, но ако стойностите им са близки до общия индекс, проблемът остава нерешен и получената информация остава слабо сигнална за съществуващи различия или специфика на национално равнище.

Определени резерви възникват и по отношение на рамкирането на икономическото развитие в определена от методиката последователност на целите и източниците на растеж, която във времето възпроизвежда икономическия статус на държавата и трайно я прикрепва към съответната група икономики. Независимо че първоначалните три групи са разширени на пет и критериите за това диференциране са снижени, и по този начин обективизирани, еднотипните цели и тяхното последователно осъществяване лишават отделните икономики от инициативата за собствен избор на цели и приоритети, чрез които е възможен икономически скок и пробив в развитието. Практиката показва, че при избор на подходящ икономически модел и достатъчна политическа воля за неговото реализиране, отделни държави могат рязко да динамизират развитието си в кратки срокове и да преодолеят икономическата изостаналост – подобни са примерите в развитието на страни като Япония, Сингапур, Хонконг, Финландия и др.

Съмнения възникват и по отношение на известен субективизъм от страна на съставителите на индекса, пряко обвързани с организацията на Икономическия форум в Давос, Швейцария. Новата методика прикрепва относително трайно швейцарската икономика за лидер в класацията през последните шест последователни години, при трайното ѝ отсъствие в челната десетка при старата методика. Без да са налице явни аргументи в полза на подобен скептицизъм, идеята за съществуването на известна обвързаност на дадена методика с предварително преследваните цели, не може да бъде леко подмината и възприета като несъществуваща. Независимо от посочените недостатъци, индексът на глобална конкурентоспособност налага своето

фундаментално присъствие в системата от глобални индекси поради силно изразения си социално-икономически характер и комплексността на икономическото развитие на отделните държави.

II. Индекс на човешкото развитие – изразител на социално-икономическите характеристики на пазарните икономики

По своята комплексност и степен на агрегиране, съставянето на индекса на човешкото развитие е сходно на идеята за измерването на глобалната конкурентоспособност. Ако предходният индекс олицетворява динамиката на пазарното развитие и конкурентните предимства на отделните нации, то индексът на човешкото развитие има претенцията да оцени не само икономическите резултати на отделните държави, но и техните демографски, социални и обществени реалности. В този смисъл той може да се разглежда като най-обобщеният и най-глобален критерий на *обществено-икономическото* развитие на отделните страни. Разработва се от специалисти на Икономическата комисия в рамката на Програмата за развитие на ООН и обхваща сравнението по три основни сфери¹⁵ първоначално между 177, а впоследствие между 187 държави. Предимството му е в достъпността и лесната интерпретация на показателите, които го изграждат – средна продължителност на живот, равнище на образование и равнище на реалните доходи на човек от населението. От 1997 година насам индексът е допълнен от изчисляването на индекса на човешката бедност, като идеята е средният напредък на благосъстоянието да се съизмери с това, което не достига и е ограничител за по-доброто развитие на дадената икономика. Специално за страните в преход индексът на бедността е и изразител на икономическата и социална цена на пазарния преход. От средата на първото десетилетие на XXI век индексът е допълнен от 13 нови подиндекса, с което значително се разширяват границите на социално-икономическите измерения на отделните нации и държави.

Индексът на човешкото развитие стои в основата на ежегодно публикуваните *доклади за човешкото развитие*, които се посвещават на значими и актуал-

¹⁵ Индексът обхваща система от показатели в три основни сфери – продължителност на живот, достъп и степен на овладяване на знания или образованието и условията на живот – концепции, считани за основни при определянето на устойчивото развитие на човека (вж. Human Development Report, 1990–2005, UNDP. New York: Oxford University Press, p. 17).

ни за времето световни проблеми¹⁶. Ако се проследи тематиката през отделните години, се налага изводът, че съставителите им обвързват последователно концепцията за човешкото развитие първоначално с нейното теоретично и методологично интерпретиране, финансиране и измерване, а впоследствие с такива значими за човечеството проблеми като икономическия растеж, технологичното развитие, бедността, човешките права, глобалните климатични и екологични кризи и човешкия прогрес. Така проблематиката на всеки един от докладите разширява и обогатява общественото разбиране за смисъла на човешкото развитие и неговите главни измерения. Включването на нови аспекти в общата оценка за индекса го прави все по-обективен и точен измерител на цялостното обществено развитие. Границите на изменение на индекса са в рамките на нула и единица, като и тук, както и при индекса на международната конкурентоспособност, разликите между отделните позиции на държавите са в хилядните.

Представителната извадка от 187 държави (за 2014–2015 г.) се подразделя в четири групи – много високо, високо, средно и ниско равнище на човешкото развитие, като в групата на много високото равнище влизат 47 държави, в групата на високото равнище – 54 държави (включително България), в групата на средното равнище – 43 държави и в групата на ниското равнище на човешко развитие – 43 държави.

¹⁶ Практиката на изготвянето на доклади датира от 1990 година и досега са публикувани 23 доклада на различни теми: 1990 – „Концепция и измерване на човешкото развитие“; 1991 – „Финансиране на човешкото развитие“; 1992 – „Глобални измерения на човешкото развитие“; 1993 – „Човешкото участие“; 1994 – „Нови измерения на човешката сигурност“; 1995 – „Пол и човешко развитие“; 1996 – „Икономически растеж и човешко развитие“; 1997 – „Човешкото развитие като фактор за намаляване на бедността“; 1998 – „Потребление за човешко развитие“; 1999 – „Глобализация с човешко лице“; 2000 – „Човешки права и човешко развитие“; 2001 – „Да направим новите технологии да работят за човешкото развитие“; 2002 – „Разширяване на демокрацията в условията на фрагментиран свят“; 2003 – „Хилядолетни цели на развитие: съюз на нациите за предотвратяване на бедността“; 2004 – „Културна свобода в днешния разнообразен свят“; 2005 – „Международното коопериране на кръстопът: помощ, търговия и сигурност в условия на несправедлив свят“; 2006 – „Над оскъдността: власт, бедност и глобална водна криза“; 2007/2008 – „Борба с климатичните промени: човешката солидарност в един разделен свят“; 2009 – „Преодоляване на бариери: човешка мобилност и развитие“; 2010 – „Истинското богатство на нациите: пътища към човешко развитие“; 2011 – „Устойчивост и равенство: по-добро бъдеще за всички“; 2012 – „Възходът на Юга: човешкият прогрес в един разнообразен свят“; 2013 – „Устойчив човешки прогрес“ (вж. по подробно: Human Development Report, 2014, UNDP. New York, p. 2).

От бившите социалистически страни в първата група на много високо равнище на човешкото развитие влизат Словения (21-во място), Чехия (28-мо място), Естония (33-то място), Словакия (35-то място), Унгария (37-мо място), Полша (39-то място), Литва (41-во място), Латвия (44-то място) и Хърватия (47-мо място). Във втората група, заедно с България, са още Беларус (50-то място), Русия (55-то място), Румъния (56-то място). Подобно разделение на монолитната в миналото група на социалистическите държави, чиито основни приоритети са всеобщи, достъпни и безплатни за нацията образование, здравеопазване и жизнен стандарт показва, че в отделни страни (включително България) пазарният преход в голяма степен се осъществява за сметка на подценяването на социалните приоритети и отказа от реализацията на ефективна и общодостъпна политика на доходите.

Ако се проследи позиционирането на челните държави и динамиката на стойностите на техния индекс във времето¹⁷, ще се открият някои изводи, валидни за последните тридесет и пет години от практиката на измерването на индекса. На първо място, равнището на човешко развитие е в пряка връзка с икономическото развитие и растеж и е силно уязвимо от промените в глобалната конюнктура. От началото на 2000 година до 2008 включително, индексът показва значително увеличение на равнището си за страните от четирите групи, в сравнение с 90-те години на XX век, и това отговаря на благоприятната световна среда и на устойчивото икономическо развитие в света през този период. За периода 2008–2013 година се наблюдава понижаване на равнището на човешко развитие, изразено не само чрез стойностите на индекса, но и чрез неговите компоненти. Спадът е най-голям при подиндекса на брутния национален доход (БНД) на глава от населението, дори за Арабските емирства, Европа и Централна Азия. Намалява и средната продължителност на живот – особено в Азия, и очакваната продължителност на образование, особено за страните от трета и четвърта група.

Второ, в първата десетка на групата на държавите с най-високо равнище на човешко развитие се нареждат отново скандинавските и англосаксонските държави, с лек превес на скандинавските, които като правило ог-

¹⁷ Независимо че практиката за измерването на индекса на човешкото развитие датира от началото на 90-те години на XX век, първите данни за позиционирането на отделните страни са от 80-те години на XX век.

лавяват класацията през отделните години. От първите десет икономики три са скандинавски – Норвегия, Холандия и Швеция, и четири англосаксонски – Австралия, САЩ, Нова Зеландия и Ирландия, а сред първите двадесет – скандинавските са пет, а англосаксонските – седем¹⁸.

На трето място, наблюдава се относителна устойчивост на позиционирането на отделните държави, а разликите в стойността на индекса за отделните страни през годините са сравнително малки. Като правило класацията винаги се оглавява от представителка на скандинавските страни, като през отделните години Швеция, Норвегия, Исландия или Финландия са заемали челното място. В първата десетка прави впечатление единствено присъствието на Сингапур, който за периода 2008–2013 година се е придвижил с 14 позиции напред в класацията, заемайки 9-то място за 2013 година (таблица 5).

Таблица 5

**Тенденции в динамиката на индекса на човешкото развитие
в периода 1980–2013 г.**

№	Държава	1980	1990	2000	2005	2008	2010	2011	2012	2013	Изм. 2008- 2013
1	Норвегия	0.793	0.841	0.910	0.915	0.937	0.939	0.941	0.943	0.944	0
2	Австралия	0.841	0.866	0.898	0.912	0.922	0.926	0.928	0.931	0.933	0
3	Швейцария	0.806	0.829	0.886	0.901	0.903	0.915	0.914	0.916	0.917	1
4	Холандия	0.783	0.826	0.874	0.884	0.901	0.904	0.914	0.915	0.915	3
5	САЩ	0.825	0.858	0.883	0.897	0.905	0.903	0.911	0.912	0.914	-2
6	Германия	0.739	0.782	0.854	0.857	0.902	0.908	0.908	0.911	0.911	-1
7	Нова Зеландия	0.793	0.821	0.873	0.894	0.899	0.904	0.904	0.908	0.910	1
8	Канада	0.809	0.848	0.867	0.892	0.896	0.903	0.900	0.901	0.902	1
9	Сингапур	-	0.744	0.800	0.840	0.868	0.896	0.896	0.899	0.901	14
10	Дания	0.781	0.806	0.858	0.891	0.896	0.899	0.899	0.900	0.900	-1

Таблицата е съставена по: *Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 148.*

¹⁸ Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 144.

Четвърто, ако се проследи динамиката на стойността на индекса за отделните години, ще се установи тенденцията за непрекъснатото му нарастване. Така например, границите на стойността на индекса за първата група държави през 80-те години е в рамките на 0.638 и 0.857, а през 2013 година – между 0.944 и 0.805, т.е. налице е изразена тенденция за количествено нарастване на равнището на човешкото развитие¹⁹. С времето намалява и се стеснява границата на изменение на стойностите на индекса. Ако през 80-те години на ХХ век разликата в стойностите на индекса за първата група държави с най-високо равнище на човешко развитие е 0.219, през 2013 година тази граница е само 0.139 или почти на половина по-малка.

Пето, индексът непрекъснато се допълва от нарастващ брой допълнителни класации по показатели от социално-икономически характер (в последната 16 допълнителна класация държавите се подреждат по възприемане на благосъстоянието си, общността и държавата), чрез които методиката се стреми да обхване и оцени по-пълно възможните измерения на човешкото развитие, включително от нравствен, морален и ценностен характер, т.е. качествените характеристики на индекса също се обогатяват.

Ако се анализира структурата на индекса и неговите елементи, изчислени за първите десет държави с най-високо равнище на човешко развитие за 2013 година, ще се установят и други интересни изводи и констатации (таблица 6).

Таблица 6

**Индекс на човешкото развитие и неговите компоненти
на първите 10 държави за 2013 г.**

№	Държава	ИЧР	Средна прод. на живота	Средна прод. на образование	Очаквана прод. на образование	БНД на гл. от населението	ИЧР	Разлика в класацията
		Стойност	Години	Години	Години	Долари	2012	2013-2012
1	Норвегия	0.944	81.5	12.6	17.6	63909	0.943	0
2	Австралия	0.933	82.5	12.8	19.9	41524	0.931	0

¹⁹ Първата група държави с много високо равнище на индекса на човешкото развитие, в която влизат 47 представителки, показват подобни граници на изменение на стойностите на индекса (Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 148).

3	Швейцария	0.917	82.6	12.2	15.7	53762	0.916	0
4	Холандия	0.915	81.0	11.8	17.8	42397	0.815	0
5	САЩ	0.914	78.9	12.9	16.5	52308	0.912	0
6	Германия	0.913	80.5	12.8	18.3	43040	0.911	0
7	Нова Зеландия	0.910	81.1	12.5	19.4	32569	0.908	0
8	Канада	0.902	81.5	12.3	15.3	41007	0.901	0
9	Сингапур	0.901	82.3	10.2	15.4	72371	0.899	9
10	Дания	0.900	79.4	12.1	16.9	42833	0.900	0

Съставена по: Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 164.

Стойността на индекса се определя от четири елемента – средна продължителност на живота в години, средна и очаквана продължителност на образование в години и брутен национален доход на глава от населението. За 2013 година разликата в стойността на индекса за първите десет държави с най-високо равнище на човешко развитие е само 0.044, като девет от десет страни запазват и позициите си от предходната година. Единствено Сингапур се придвижва от 18-то, през 2012 година, на 9-то място през 2013 година, а за периода 2007–2012 година напредъкът е с още 7 позиции или общо 16 места по-напред за периода 2007–2013 година. Този скок се дължи преди всичко на подиндекса БНД на глава от населението – само за една година брутният национален доход на глава от населението се е увеличил от 52 613 долара на 72 371 долара. Ако се проследят разликите между първите десет по отделните подиндекси, ще се установи, че най-съществените са именно по този показател, който илюстрира в обобщен вид икономическите резултати на пазарното развитие и по-точно равнището на жизнения стандарт на нациите. Разликата между първите десет страни по жизнен стандарт е в границите на близо 40 000 долара. Много по-близки са разликите в стойностите на подиндексите „Средна продължителност на живот“ – 3.7 години (Швейцария и САЩ) и „Средна продължителност на образование“ – 2.7 години (САЩ и Сингапур).

Що се отнася до страните с преходна пазарна икономика, техните позиции се обособяват главно в първата и втора група държави с относително близки стойности на индекса и неговите подиндекси (таблица 7).

**Индекс на човешкото развитие за отделни страни
в пазарен преход за 2013 г.**

№	Държава	ИЧР	Средна	Средна	Очаквана	БНД на гл. от население- нието	ИЧР	Разлика в класацията
			прод. на живота	прод. на образование	прод. на образование			
25	Словения	0.874	79.6	11.9	16.8	26809	0.874	0
28	Чехия	0.861	77.7	12.3	18.4	24585	0.861	0
33	Естония	0.840	74.4	12.0	16.5	23387	0.839	0
35	Литва	0.834	72.1	12.4	16.7	23740	0.831	1
36	Полша	0.834	78.4	11.8	16.9	21487	0.833	-1
43	Унгария	0.818	74.6	11.3	15.4	21239	0.817	0
47	Хърватия	0.812	77.0	11.0	14.5	19025	0.812	0
48	Латвия	0.810	72.0	11.9	15.6	22186	0.868	0
54	Румъния	0.785	73.8	10.7	14.1	17433	0.782	1
57	Русия	0.778	68.0	11.7	14.0	22617	0.773	0
58	България	0.777	73.5	10.6	14.3	15402	0.776	0

Съставена по: Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 164.

Осем от преходните пазарни икономики са включени в първата група на държавите с много високо равнище на човешко развитие, като техните позиции са между 25-то и 48-мо място от общо 49 държави. Разликата в стойността на индекса между Словения (25-то място) и Хърватия (48-мо място) е 0.64, като при средната продължителност на живот е 7.6 години, а при средната продължителност на образование – 3.9 години. Отклонението в равнището на БНД на глава от населението за тези държави е 7 604 долара. Всички представителки на преходните пазарни икономики от първата група са членки на Европейския съюз и те показват относително стабилни позиции през отделните години.

От останалите страни членки на ЕС, само Румъния и България принадлежат към втората група на страните с високо равнище на човешко развитие. Разликата в стойностите на индексите им е само 0.008, а в позициите им – 3 места. България прави скок в класацията през 2012 година, като се придвижва с цели 12 позиции по-напред – от 69-то място на 57-мо място за 2012 година. За 2013 година изоставането е само с една позиция – от 57-мо на 58-мо място.

Ако се разгледат стойностите на подиндексите на България и Румъния и се сравнят с тези на първата група държави, и тук ще се установи, че основна причина за откъсването им от преобладаващата група е значително по-ниското равнище на брутните доходи на глава от населението. Ако за Хърватия (последна в класацията на групата с най-високо равнище на човешкото развитие) равнището на доходи е малко над 19 000 долара на глава от населението, то за Румъния и България това равнище е съответно 17 400 и 15 400 долара на глава от населението. Още по-съществени са различията на Румъния и България на основата на брутните доходи със Словения (преходната държава с най-предни позиции в класацията) – разликата е близо 10 000 долара. Достигнатата средна продължителност на живот в България и Румъния е близка и дори изпреварва някои държави от първата група – Литва и Латвия, но по средна продължителност на образование изоставането е повече от година.

През последните години индексът на човешкото развитие и неговите компоненти се допълват от измерването на някои допълнителни показатели, имащи пряко или опосредствано влияние върху общото равнище на обществено развитие²⁰.

Социалното неравенство е един от основните допълнителни фактори, които се измерват и имат отношение върху оценката за човешкото развитие. Общият индекс се преизчислява спрямо коефициента на Джини²¹, който за отделните държави показва твърде широка рамка на изменение. Ако сравнението

²⁰ С течение на времето се налагат следните допълнителни показатели, измерващи общото равнище на човешко развитие – ИЧР преизчислен на основата на неравенството, индекс на половото неравенство, индекс на контрол върху ресурсите, здравеопазване, образование, социална интеграция, международни търговски потоци на стоки и услуги, международни потоци на капитал и миграция, иновации и технологии, околна среда, демографски тенденции и възприемане на благосъстоянието.

²¹ Коефициентът на Джини е широко използван показател за измерването на степента на неравномерност, диференциация и поляризация на доходите в отделните страни. Колкото по-нисък по стойност е коефициентът на Джини, толкова по-ниско е равнището на неравномерност на доходите и по-силно е застъпена социалната справедливост в разпределението на доходите. Високите стойности на коефициента са изразител на високо равнище на неравномерност на доходите, силни пазарни стимули, но слабо изразено социално начало в разпределението на доходите. Границите на стойностите на коефициента на Джини, измерващи разпределението на доходите на всички държави в света, е в рамките на 25.0 и 75.0.

се отнася до първата група държави, с много високо равнище на човешко развитие, правят впечатление разликите между групите на скандинавските и англосаксонските икономики. Страни като Норвегия и Швеция показват коефициент съответно 25.8 и 25.0, а за САЩ и Канада стойностите му са 40.8 и 32.6. Ниските стойности на коефициента, типични за скандинавските държави, са показател за фокусиране на държавата върху преразпределителните процеси, върху социалната справедливост и равенството, за сметка на известно подценяване на икономическата ефективност. Високите стойности, типични за англосаксонските икономики, изразяват силни пазарни стимули при разпределението на доходите и висока степен на пазарна диференциация, поляризация и неравномерност на доходите на населението.

Тези особености дават своето отражение и върху позициите на държавите след отчитане влиянието на доходния показател. Така например, САЩ губи цели 13 позиции в класацията, а Канада – 4 позиции, докато Норвегия запазва челното първо място, а Швеция се придвижва с три позиции напред. Още по-фрапиращи са случаите с държави като Южна Корея, Израел, Чили, Аржентина и Сейшелските острови, които принадлежат към същата група държави с много високо равнище на човешко развитие. Изчистването на ИЧР от влиянието на доходната диференциация води до загуба на 18 позиции за Южна Корея, 8 позиции за Израел, 10 позиции за Чили, 8 позиции за Аржентина, а стойността на коефициента на Джини за Сейшелските острови 65.8 е в границата на държавите с възможна най-висока пазарна поляризация на доходите.

Преходните пазарни икономики показват широка гама (от 26-то до 40-то място) на стойностите на коефициента на Джини, при относително еднакви изходни равнища – стойности на коефициента за всички социалистически държави около 25.0 в началото на пазарния преход. За близо две десетилетия пазарната диференциация протича крайно неравномерно за отделните държави – 31.2 за Словения, 36.0 за Естония, 26.0 за Словакия, 31.2 за Унгария, 33.7 за Хърватия, 34.1 за Полша, 37.6 за Литва и 36.6 за Латвия. За Балтийските републики, както и Русия – (40.1), стойностите на коефициента са по-високи, в сравнение с останалите, като причината тук е не толкова отсъствието на политика на доходите, която чрез преразпределителните процеси намалява доходната диференциация, колкото присъствието на „скрити” пре-

разпределителни процеси на обществено богатство. България и Румъния показват средни, клонящи към ниските нива на стойностите на коефициента, съответно 28.2 и 30.0, с което Румъния се придвижва с две, а България – с пет позиции напред²².

Индексът на половото неравенство е също фактор, който променя позициите на държавите след отчитането му. Холандия излиза на първо място след отчитането му, докато държави, като САЩ, Нова Зеландия, Ирландия, Япония и Канада, губят съответно 39, 25, 12, 11 и 7 позиции. Докато стойностите на подиндекса „Население със завършено основно образование”, съответно за жени и мъже, са много близки за първата група държави, налице са значителни разлики при подиндекса „Равнище на трудова заетост”, съответно за мъже и жени. Разликите варират от 8.0 до 22.0 пункта, като това се отнася и за преходните пазарни икономики, позиционирани в първата група. За Румъния и България стойностите са много близки – 48.6% заетост на жените и 64.9% за Румъния и 60.3% за България заетост при мъжете, което в сравнение с предходната 2012 година илюстрира известно влошаване на позициите²³.

Показател с голямо икономическо значение за отделните държави е **контролът върху ресурсите**, който включва два основни елемента – *икономика* (БВП, БВП на глава от населението, бруто капиталово образуване, индекс на потребителските цени, държавни разходи като % от БВП) и *публични разходи* (разходи за образование, здравеопазване и военни разходи като % от БВП). Различията в размера на абсолютното равнище на БВП по отделни държави са лесно обясними със спецификата на тяхната ресурсна обезпеченост, но ако се сравни показателят „БВП на глава от населението“, ще се открие по-надеждна база за измерването и сравнението на производителността на труда и технологичната въоръженост на икономиката.

От първата група държави, с най-високо равнище на човешко развитие, Сингапур показва най-високо равнище на икономическо развитие със

²² Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 152.

²³ За 2012 година Румъния е заемала 55-о място при 56-о за 2013 година, а България – 38-о място при 57-о за 2013 година (Human Development Report, 2014–2015, UNDP. New York, p. 156).

75 371 долара на глава от населението, следван от Норвегия – 63 909 долара, и Швейцария – 53 762 долара. На основата на съществените различия в абсолютното изражение на икономическите резултати, развитите пазарни икономики утвърждават близки по стойности проценти от БВП, отделяни за образование и здравеопазване. За здравеопазването този процент се движи между 8.0% и 9.0%, а за образованието – между 5.0% и 8.0% от равнището на БВП.

При преходните пазарни икономики тези проценти са доста по-ниски, независимо от значително по-ниската абсолютна база, върху която се определят. Словения заделя съответно 6.9% и 5.7% от БВП за здравеопазване и образование, Чехия – 6.6% и 4.5%, Естония – 4.7% и 5.7%, Словакия – 5.8% и 4.1%, Унгария – 5.1% и 5.1%, Полша – 5.4% и 5.1%, Литва – 5.2% и 5.7%, Латвия – 4.1% и 5.6% и Хърватия – 6.6% и 4.3% от равнището на БВП. Във втората група държави, с високо равнище на човешко развитие, Русия отделя 3.2% за здравеопазване и 4.1% за образование, Румъния – съответно 4.4% и 4.3% и България – 3.7% и 4.4% от равнището на БВП²⁴.

Ако средствата за образование в относително изражение са близки до тези, отделяни от повечето развити икономики, то инвестициите в здравеопазването са процентно наполовина от тези на страните с най-висок процент на здравните разходи. Необходимо е държавите от ЦИЕ – членки на ЕС, да се придържат към процентно изравняване на публичните разходи за публичните блага като процент от БВП, независимо от значителните различия в абсолютната парична база, върху която са извършени. Подобна уравниловъчна тенденция се забелязва по отношение на дела на публичните средства за военни разходи, където България, както и останалите преходно пазарни страни членки на НАТО, нормативно поддържат близки проценти на средствата, отделяни за военни цели, като процент от БВП – от 1.9% до 3.0% .

Сходни са констатациите при позиционирането на отделните групи държави по индекса „*Иновации и технологии*“. При средно равнище на заделените средства за НИРД от развитите държави – от 2.5% до 4.0% от БВП, преходните пазарни икономики инвестират в пъти по-малко в областта

²⁴ Данните са от Приложение 6: Human Development Report 2013–2014, UNDP. New York, p. 162.

на научните изследвания. За България и Румъния делът на средствата за научно развитие е само 0.5% от БВП, за Словения – 1.9%, за Чехия – 1.5%, за Естония – 1.4%, за Унгария – 1.1%, за Полша – 0.7%, за Литва и Латвия – съответно – 0.8% и 0.5%²⁵. Ако недостатъчните средства за научно развитие се дължат на ниския икономически потенциал на преходните пазарни икономики и на необходимостта от други, по-належащи държавни разходи, не е необходимо да се губят допълнително конкурентни предимства и вследствие на грешни политически решения, когато се определя структурата на държавните разходи и важни за обществото средства се икономизират за сметка на административно-бюрократични или политически цели.

Освен редицата количествени социално-икономически показатели, чрез които се *обективизира* равнището на човешкото развитие, съвременната методика включва и *субективната оценка* на представителна извадка от респонденти от съответните нации, които чрез своето отношение към определени социално-икономически процеси допълват представата за достигнатото равнище на човешко развитие и неговата самооценка. Такава самооценка се извършва по отношение на здравните и образователните услуги в съответните държави, както и по линията на икономическото благосъстояние, илюстрирано чрез представата за собственото (лично) благополучие, отношението към общността или другите и отношението към държавата. Количествено субективната оценка се измерва чрез относителния дял на анкетираните, отговорили позитивно или отрицателно на зададените въпроси.

Особено впечатление правят значителните разлики, наблюдавани за отделните групи държави, по отношение качеството на здравните услуги. За периода 2007–2013 година процентът на удовлетворените от здравните услуги в съответните държави варира в границите на 45% и 90% за първите 30 държави от първата група. Най-висока е удовлетвореността в Люксембург – 90%, Австрия – 89%, Белгия – 88%, Исландия – 88% и Сингапур – 86%, а най-ниска е оценката за равнището на здравните услуги в Германия – 47%, Ирландия – 47% и Гърция – 45%.

За преходните пазарни икономики този процент е подчертано понисък. Той отразява сериозните проблеми на реструктуриране на здравния

²⁵ Пак там, с. 186.

сектор от административно-нормативно към пазарно развитие, както и недофинансирането му от страна на държавата. Тук границите на удовлетвореност са между 68% за Словения и 28% за Литва, като България и Румъния показват съответно 39% и 52% удовлетвореност от всички анкетираните²⁶.

Сравнени със здравните, образователните услуги и тяхното качество се оценяват по-слабо от анкетираните в развитите пазарни икономики. Границите на удовлетвореност за първите 30 държави с високо равнище на човешко развитие са между 75% и 47%, с изключение на три държави – Сингапур – 91.8%, Ирландия – 83.6% и Финландия – 81.9%. И в трите държави през последните години се провеждат сериозни реформи в образованието, като акцентът им е върху компютъризацията, креативността и задължителността на обучение до равнището на висшето образование.

Блиски равнища се отчитат в бившите социалистически страни, като границите тук се движат между 72.6% за Словения и 38% за Русия. За Румъния и България стойностите са съответно 53% и 45%. Интересен е фактът, че съветският образователен модел, наложен на тези страни в миналото, все още не е изцяло реформиран и разликите в оценките между отделните страни илюстрират различното равнище на образователни промени. Най-слабо е образователното преустройство в Русия, където само 38% от анкетираните са удовлетворени от обучението, докато в страни, като Чехия, Хърватия и Полша, с равнище на удовлетвореност съответно 71.4%, 63.7% и 60.8%, реформите в образованието са приключили успешно²⁷.

Най-съвременният допълнителен индикатор за оценката на равнището на човешко развитие, включен в методиката през последните две години, е **възприемането на благосъстоянието**. Той включва оценката за *личното* благосъстояние, изразено чрез удовлетвореността от качеството на здравеопазването, образованието, стандарта на живота, работата, сигурността и свободата на избор. Вторият елемент на оценката за общото благосъстояние е възприемането на *другите (общността)*, измерено чрез оценката на местния трудов пазар, доверието към другите и общността. Третият компонент се отнася до отношението към държавата през призмата на ефекта от спра-

²⁶ Пак там, с. 166.

²⁷ Пак там, с. 170.

вянето с бедността, действията за запазването на околната среда и доверието към държавните институции.

Общият индекс на индивидуалното благополучие показва пряка връзка с икономическото развитие на отделните страни. За първите 25 държави от групата с много високо равнище на човешкото развитие този коефициент се движи в тесните граници между 5.5 за Хонконг и 8.0 за Франция, при максимална десетбалова скала. За икономиките в преход наблюдаваните граници са още по-тесни – от 6.1 за Словения до 4.2 за България, където оценката за личното благополучие е най-ниска²⁸.

Що се отнася до отношението към общността и държавата, тук мнението на анкетираните от отделните държави е твърде противоречиво и не се поддава на обобщаване. Най-висока степен на възприемане на общността имат в Швейцария и Канада – 94%, Сингапур и Норвегия – 92%, Ирландия – 90%. По-ниска е оценката за доверието в държавата, като най-високият процент е отново за Сингапур – 83% и Швейцария – 77% , а най-ниският за Исландия – 26% и САЩ и Ирландия – 35%.

При икономиките в преход се наблюдава високо равнище на възприемане на общността, близко до това в развитите държави, но още по-ниско доверие в държавата. В Словения, Естония, Латвия и Литва е налице доверие в общността съответно – 92%, 85%, 88% и 88%. Доверието им към държавата е съответно – 24%, 27%, 19% и 15%. В Румъния и България, принадлежащи към втората група държави с високо равнище на човешко развитие, доверието в общността е съответно 82% и 77%, а в държавата – 24% и 34%. Сравнена с останалите страни в пазарен преход, България показва най-голямо доверие към държавата и най-ниско към общността, което е индикатор за спецификата на българската менталност да разчита главно на помощта на държавата, а не толкова на близкото обкръжение и на собствените сили²⁹.

Подробният анализ на методиката за измерването на индекса на човешкото развитие и резултатите за отделни групи държави от последните години сочи, че с времето се наблюдава непрекъснат процес на обогатяване

²⁸ Пак там, с. 220–221.

²⁹ Пак там, с. 220–221.

на съдържанието на индекса и на разширяване на неговите количествени и качествени измерители. Допълването на основните социално-икономически показатели с представителни експертни оценки дава възможност за ефективен синтез между обективните измерители на икономическото и социално развитие на отделните страни и субективната оценка – как се възприемат тези резултати от нацията и какво равнище на удовлетвореност постигат чрез тях. Динамиката, с която се развива този индекс, дава основание да се счита, че неговото значение за общата, комплексна оценка на човешкото развитие и обществен прогрес ще нараства непрекъснато и той ще служи като един от главните измерители на човешкия прогрес и смисъл на човешкото съществуване. Предимство по отношение на този индекс получават икономики, за които социалните акценти на пазарното развитие са дългосрочен приоритет, а държавата развива активна доходна политика, чрез която преразпределяйки значителна част от БВП, неутрализира в определена степен поляризацията и неравномерността на пазарните доходи и социалното неравенство.

III. Индекс на икономическата свобода – показател за ефективността на икономическата политика на държавата

Индексът на икономическата свобода е измерител на ефективността на икономическата политика на държавата спрямо развитието на частния бизнес. Той показва до каква степен пазарната икономика е лишена от вмешателството и регулациите на правителството. За икономически свободна се приема икономика, в която държавната намеса е сведена до минимум и в която личният избор, доброволната размяна, свободата за конкуренцията и защитата на личността и собствеността са гарантирани от съществуващите институции в страната. За разлика от предходните индекси, чиито стойностни характеристики се определят главно от икономическите параметри на пазарната система, този показател до голяма степен е *политически* детерминиран, тъй като равнището на отделните елементи, от които е съставен индексът, е резултат от избора и политическата воля на управляващите. Индексът се измерва от две различни неправителствени организации – американската частна фондация „Нешънъл Херитидж Фаундейшън” („National

Heritage Foundation”), съвместно с влиятелния вестник на крупния американски капитал „Уолстрийт Джърнъл” и канадския частен научноизследователски институт „Фрейзър” („Fraser”), с помощта на 57 национални изследователски институти от различни страни. Методите за изчисляването на индекса от двата центъра са различни, но резултатите от класирането на отделните държави и техният рейтинг са относително сходни³⁰. Тъй като икономическата свобода се свързва главно с доминиращата роля на пазарните институции и механизми, с конкуренцията и слабата намеса на държавата в икономиката, предимство при използването на този индекс имат държави с подчертана пазарна ориентация или представителките на либералния (ангლოსаксонски) модел на пазарно развитие.

В същото време класацията на държавите показва, че рейтингът на отделните страни е пряко свързан с *политическата воля* на правителствата да

³⁰ Фондацията „Нешънъл Херитидж” използва за база на индекса 50 независими променливи, обобщени в десет по-широки категории на икономическата свобода, като търговска, данъчна, парична, банкова и регулативна политика, капиталови потоци и чуждестранни инвестиции, банки и финанси, заплати и цени, права на собствениците и черен пазар. Всяка от тези категории приема стойности от 1 до 10 и участва с равен дял при изчисляването на общия индекс. Колкото по-близо е стойността на индекса до 10, толкова по-свободна е съответната икономика и обратно. Индексът на тази организация се съставя от 1995 година насам и обхваща 186 държави за 2014 година. Институтът „Фрейзър” развива идеята за създаването на индекс на икономическата свобода, възникнала на срещата на обществото „Монт Перелин” в Кеймбридж – Великобритания, през 1984 година по време на обсъждането на тезата на Нобеловия лауреат по икономика Милтън Фридмън за връзката между политическата свобода и свободния пазар. На симпозиум през 1993 година колектив в състав – Джеймс Гуартни, Робърт Лоусън, Уолтър Блок, Майкъл Уокър и Стефан Йистън, представя изследвания, въз основа на които през 1996 година се публикува трудът „Световната икономическа свобода: 1975–1995 година”. Това изследване е валидно за 123 държави и в неговите рамки индексът на икономическата свобода се изчислява върху основата на пет главни области: размер на правителството (разходи, данъци и държавни предприятия), правна структура и сигурност на правата на собственост, достъп до сигурни пари, свобода на размяната с чужденци и контрола (регулацията върху кредита, труда и бизнеса). В петте области са включени първоначално 21, а впоследствие 42 показателя, като много от тях са съставени и от подпоказатели. Индексът се оценява чрез скала от 1 до 10, като 1 означава минимална икономическа свобода, а 10 – максимална. За 2014 година индексът измерва икономическата политика на 152 държави (Годишен доклад за индекса на икономическата свобода на института „Фрейзър” (www.economicfreedomindex.com)).

провеждат активни действия, свързани с гарантиране на политическите и икономически права и свободи на своите граждани и националния бизнес, а не е единствено резултат от равнището на икономическото развитие. Това обяснява, първо, динамиката на позиционирането на отделните държави, която е много по-силно изразена, в сравнение с практиката и тенденциите на останалите индекси, и второ, отсъствието на трайна и устойчива принадлежност на дадената икономика към определена група държави, тъй като смяната на политическото управление води до съществени изменения в ефективността на провежданата икономическа политика. Като функция на времето, тук се наблюдават съществени промени в движението на отделните икономики и повечето от изведените тенденции носят *краткосрочен* характер, като подобен извод е валиден и за България.

Двадесетгодишната практика на измерването на индекса показва, че като цяло, процесът на нарастването на икономическата свобода в света е възходящ. През 2014 година валидният за всички страни индекс, според американската фондация, е достигнал равнище 60.3, най-високото равнище, достигнато досега. От 1995 година насам в осем от десетте измервани области се отчита нарастване, като най-интензивно е развитието на *инвестиционната* свобода – средно 3.3 пункта годишно и *свободата на труд* – средно с 1.0 пункт годишно. Най-незадоволително са се развивали политиките за защита на *правата на собственост* и *борбата с корупцията*, като при тях е отбелязан спад от 0.3 пункта годишно. Четиридесет и три държави имат значителен напредък в класацията, като сред тях Хонконг и Сингапур успяват трайно да заемат първото и второ място в класацията, измествайки САЩ като безспорен лидер до 2007 година. Други петдесет и девет държави отбелязват спад, в т.ч. и девет развити пазарни икономики. За американската политика срывът е най-голям, тъй като за седма поредна година позициите на САЩ непрекъснато спадат, като от първо място САЩ се позиционират на 12 за 2014 година. Най-слаби звена в американската политика са фискалната и бизнес политики, както и защитата на правата на собственост.

Практиката на канадския институт „Фрейзър“ за преизчисляването на индекса на икономическата свобода за предходни периоди, до 70-те години на XX век включително, дава основание за очертаването на някои трайно открояващи се тенденции (таблица 8).

Класация на отделни развити държави по индекс на икономическата свобода за периода 1970–2000 година (максим. скала – 10.00)

Държава	1970 г.	1975 г.	1980 г.	1985 г.	1990 г.	1995 г.	2000 г.
САЩ	7,81	7,75	7,84	7,85	7,92	8,29	8,54
Англия	6,57	6,13	6,30	7,12	7,38	8,14	8,35
Канада	8,02	7,00	7,39	7,39	7,53	7,78	8,02
Австралия	7,32	6,24	6,95	7,21	7,22	7,76	8,00
Н. Зеландия	6,83	5,90	6,60	6,31	7,24	8,59	8,20
Ирландия	6,97	6,06	6,37	6,36	6,81	8,15	8,13
Швеция	5,94	5,50	5,95	6,51	6,68	7,12	7,40
Дания	7,22	6,23	6,35	6,42	6,89	7,44	7,63
Финландия	7,17	6,11	6,75	6,87	6,87	7,31	7,67
Норвегия	6,43	5,77	6,04	6,47	6,91	7,47	7,33
Исландия	6,64	4,59	5,27	5,45	6,65	7,27	7,70
Франция	6,68	5,71	6,00	5,95	6,82	6,82	7,05
Германия	8,00	7,23	7,45	7,41	7,36	7,28	7,54
Япония	6,87	6,33	6,78	6,74	7,02	6,88	7,31

Таблицата е съставена по: Economic Freedom of the World: 2002 Annual Report, pp. 17–19.

На **първо** място, в периода 1970–2000 година, се наблюдава тенденция за концентриране позициите на отделните държави по групи, определени както от равнището на икономическо развитие, така и от гледна точка на пазарната специфика³¹. В челната десетка на икономиките с най-високо равнище на икономическа свобода са осем англосаксонски развити държави (Хонконг, Сингапур, САЩ, Великобритания, Нова Зеландия, Канада, Австралия, Ирландия), които акцентират върху ефективността на пазарните институции и са против активната намеса на държавата в икономиката.

³¹ Под пазарна специфика авторът се позовава на достиженията на компаративистиката (науката за сравнителното изучаване на пазарните икономики), че основните пазарни различия се очертават по линията на връзката и съотношението между пазар и държава. На основата на този критерий цялото пазарно разнообразие може да се обособи в рамките на два алтернативни пазарни модела – англосаксонски (либерален) и регулиран (координиран) пазарен модел.

Второ, за всички изследвани икономики е характерно повишаването на ефективността на икономическата политика по отношение насърчаването на частния бизнес. Подобна тенденция е по-типична за либералните (англосаксонски) икономики и по-слабо изразена за регулираните пазарни икономики. За три десетилетия увеличението е с близо 2 пункта средно за либералните икономики и 1.2 пункта за регулираните икономики. Ако средната стойност на индекса през 70-те години за англосаксонските икономики е 7.25, в началото на 2000 година тя е 8.20, докато за регулираните е съответно 6.87 и 7.45. В началото на периода двете групи държави поддържат близки нива на стойностите, но през 2000 година за първата група държави стойностите на индекса варират над 8.0, докато втората група държави се движи в границите на индекс около 7.0.

Още по-съществени са различията по първата, най-важна област на изследване – *големина на държавата*, изразена чрез равнището на държавните разходи, данъците и държавните предприятия. От групата на либералните икономики САЩ има поиндекс 7.6 и заема 15 място, Великобритания – 6.2 и 52 място, Канада – 6.0 и 63 място, Австралия – 6.2 и 54 място, Нова Зеландия – 6.7 и 38 място и Ирландия – 6.1 и 56 място³². При регулираните пазарни икономики стойностите и съответните позиции на държавите са далеч по-неблагоприятни – Франция – 2.5 и 123 място, Германия – 4.3 и 101 място, Япония – 5.3 и 82 място, Швеция – 3.3 и 120 място, Финландия – 4.3 и 101 място, Норвегия – 4.1 и 105 място и Дания – 3.7 и 117 място³³. Вижда се, че присъствието на държавата в регулираните икономики е значително и този поиндекс снижава позиционирането на цялата група държави.

Трето, през този първи период на измерването на индекса позициите на преходните пазарни икономики са твърде разнородни и са в границите на широк диапазон. Най-високо е позиционирана Естония – 6-то място, според американската фондация „Нешънъл Херитидж“, и 16-то място, според канадския институт „Фрейзър“, заради бързите и радикални реформи, извърш-

³² Тук челните позиции са на развиващите се държави – Хонконг, Гватемала, Перу, Еквадор, Доминиканската република, Сингапур и Аржентина (Economic Freedom of the World, 2002 Annual Report, pp. 13–15).

³³ Пак там, с. 14.

вани в страната. Добри са позициите и на Унгария (35-то място), Словения (73-то място), Полша и Словакия, съответно на 77-мо място. България заема 103-то място, с оценка 5.3, заедно с Венецуела и Турция. По-задни позиции имат Русия (112-то място), Румъния (116-то място) и Украйна (117-то място)³⁴.

Четвърто, интересна особеност при интерпретацията на индекса е, че той се разглежда от съставителите в пряка и непосредствена зависимост от динамиката на други икономически и социални показатели. Подобни зависимости са изследвани от колектива на канадския институт „Фрейзър”, който доказва, че е налице пряка функционална зависимост между икономическата свобода и равнището на доходите в съответните страни. В държави, в които стойността на индекса е в границите около 5.0, БВП на глава от населението е под 10 000 долара, докато за страни с индекс по-висок от 7.0, БВП на глава от населението е над 20 000 долара. Авторите констатират и връзка на индекса с притока на инвестиции в страната и равнището на икономическия растеж. Според тях устойчивото и трайно увеличение на индекса с един пункт би увеличило дългосрочния икономически растеж с 1.0–1.5 процента. В случая за България, ако икономическата свобода се увеличи с 3.0 пункта, доходите в страната ще се изравнят с тези на ЕС след близо 20 години. Ако се запази сегашното ниво на икономическа свобода, страната ще достигне равнището на средните доходи в ЕС след 50 години.

От началото на XXI век и особено след кризата от 2007 година се наблюдават съществени промени в позиционирането на отделните страни, като това в еднаква степен важи не само за развитите, но и за преходните пазарни икономики. Нарушено е статуквото в челната десетка на икономически най-свободните икономики, като хегемонията на англосаксонските държави е нарушена от трайното присъствие на икономики със средно и дори слабо икономическо развитие. Тази тенденция е установена както от американската фондация „Нешънъл Херитидж”, така и от канадския институт „Фрейзър”, независимо от известните разлики в позициите на отделните държави според техните класации. Тъй като двете организации се разминават в оцен-

³⁴ Пак там, с. 17.

ката си за индекса в период от две години³⁵, различията в класацията са сравними за 2012 година (таблица 9).

От таблицата се вижда, че първите три позиции и в двете класации принадлежат на Хонконг, Сингапур и Австралия, чиито пазарни характеристики са сходни и гравитират към англосаксонския модел. Стойностите на индекса са също много близки и това е аргумент за обективност и сходство при прилагането на двете методики. Разликите са главно във втората половина на челната десетка, където при канадската класация са включени Арабските Емирства и Йордания, а в американската – Ирландия и Дания. И в двете класации позициите на САЩ са значително подронени и се движат в границите на 12–14-то място.

И при двете методики изследваните държави са обособени в отделни групи. Американската класация обхваща пет групи държави – свободни, почти свободни, умерено свободни, почти несвободни и репресирани, като в първата група влизат страни със стойност на индекса между 80 и 100 (6 държави за 2014 година), във втората – индекс между 70 и 80 (28 държави), в третата – индекс между 60 и 70 (56 държави), в четвъртата – индекс между 50 и 60 (61 държави) и в петата група – индекс под 50 (27 държави).

Таблица 9

Сравнение на позициите на челната десетка държави, измерен от фондация „Национално наследство” и института „Фрейзър”

		Фондация „Национално наследство ”						Институт „Фрейзър”			
		2014		2013		2012		2012			
№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. 1-10
1	Хонконг	90.1	1	Хонконг	89.3	1	Хонконг	89.9	1	Хонконг	8.98
2	Сингапур	89.4	2	Сингапур	88.0	2	Сингапур	87.5	2	Сингапур	8.54

³⁵ Американската фондация публикува индекса и класацията за текущата година, докато годишният доклад за икономическата свобода на канадския институт публикува данни, отнасящи се за две години назад. Докладът е много по-аналитичен и съдържа резултати от изследвания, имащи пряко или непряко значение с индекса.

3	Австралия	82.0	3	Австралия	82.6	3	Австралия	83.1	3	Н. Зе-ландия	8.25
4	Швейцария	81.6	5	Швейцария	81.0	5	Швейцария	81.1	4	Швейцария	8.19
5	Нова Зеландия	81.2	4	Нова Зеландия	81.4	4	Нова Зеландия	82.1	5	Мавриций	8.09
6	Канада	80.2	6	Канада	79.4	6	Канада	79.9	6	А. Емирства	8.05
7	Чили	78.7	7	Чили	79.0	7	Чили	78.3	7	Канада	8.00
8	Мавриций	76.5	8	Мавриций	76.9	8	Мавриций	77.0	8	Австралия	7.87
9	Ирландия	76.2	11	Ирландия	75.7	9	Ирландия	76.9	9	Йордания	7.86
10	Дания	75.1	9	Дания	76.1	11	Дания	76.2	10	Чили	7.84
12	САЩ	75.5	10	САЩ	76.0	10	САЩ	76.3	12	САЩ	7.81

Съставена по: Wikipedia, Economic Freedom Annual Report, 2014.

Според канадската методика всички изследвани страни са групирани в четири групи – най-свободни, свободни, почти свободни и най-несвободни. Тяхното диференциране не е според величината на коефициента, а въз основа на връзката на граничните коефициенти от групата с други важни показатели, като равнище на доходите, темп на икономическия растеж и средната продължителност на живот. Така например, за 2012 година е налице определена положителна зависимост между диапазона на изменение на коефициента на икономическата свобода за отделните групи и средното равнище на доходите в отделните страни от съответните групи³⁶.

По отношение на връзката между индекса на икономическата свобода и икономическия растеж се установява, че групата на най-свободните и свободни държави реализират средногодишен икономически растеж съответно 3.43% и 3.48%, докато почти свободните и най-несвободни страни се развиват по-бавно – в границите съответно на 3.13% и 2.55% годишен ръст. Подобна е и връзката между индекса на икономическата свобода и средната продължителност на живот. За първата група държави, тя е най-висока –

³⁶ Групата на най-свободните страни имат средно равнище на доходите 38 899 долара, докато свободните държави имат средно равнище на доходи 20 937 долара, почти свободните – 9 245 долара, и най-несвободните – 6 253 долара (Economic Freedom Annual Report, 2014, p. 134).

79.9 години, за втората – 73.3 години, за третата – 69.1 години и за четвъртата – 63.2 години³⁷.

През последните петнадесет години преходните пазарни икономики променят съществено своите позиции в класацията, като някои от челните в началото държави изостават значително, за сметка на други, които се придвижват напред и показват силна политическа воля за стимулирането на частния бизнес и извършването на структурни реформи в икономиката (таблица 10).

Таблица 10

Сравнение на позициите на отделни преходни икономики по индекс на икономическа свобода, измерен от фондация „Национално наследство“ и института „Фрейзър“

		Фондация „Национално наследство“						Институт „Фрейзър“			
		2014		2013		2012		2012			
№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. (%)	№	Държава	Инд. 1-10
11	Естония	75.9	13	Естония	75.3	16	Естония	73.2	22	Естония	7.61
21	Литва	73.0	22	Литва	72.1	23	Литва	71.5	25	Румъния	7.57
26	Чехия	72.2	29	Чехия	70.9	30	Чехия	69.9	27	Литва	7.56
42	Латвия	68.7	42	Словакия	68.7	51	Словакия	67.0	40	България	7.39
50	Полша	67.0	48	Унгария	67.3	49	Унгария	67.1	42	Чехия	7.38
51	Унгария	67.0	55	Латвия	65.5	56	Латвия	65.2	44	Латвия	7.36
57	Словакия	66.4	57	Полша	66.0	64	Полша	64.2	45	Словения	7.34
61	България	65.7	59	Румъния	65.1	62	Румъния	64.4	48	Полша	7.31
62	Румъния	65.5	60	България	65.0	61	България	64.7	50	Унгария	7.30
74	Словения	62.7	77	Словения	61.7	69	Словения	62.9	70	Хърватия	7.04
87	Хърватия	60.4	78	Хърватия	61.3	83	Хърватия	60.9	98	Русия	6.65

Съставена по: Wikipedia, Economic Freedom Index, Ranking 2014; 2013; 2012.

Естония запазва челната си позиция сред останалите преходни икономики, но отстъпва 6-то място от началото на периода, заемайки 11–16-та

³⁷ Пак там, с. 135–136.

позиция според американската фондация „Нешънъл Херитидж” и 22-ро място, според канадския институт „Фрейзър”. Литва, Латвия и Чехия подобряват своите позиции и според двете класации, като през този период значителен напредък отбелязват Румъния и България – около 60-та позиция според американската и 25-та и 40-та позиция според канадската класация. Сравнени с класацията до 2000 година, когато индексът на икономическа свобода и за двете държави е в границите след първите 100, позиционирането от последните години може да се определи като впечатляващо. Това се дължи главно на присъединяването на България и Румъния към ЕС и хармонизирането на техните национални законодателства, включително и икономическото, към това на Европейския съюз.

На фона на подреждането на отделните държави в преход се откроява класацията на Словения, която запазва позиция около 70-та според американската и 45-то място според канадската класация. По-съществените различия в позициите на преходните икономики до голяма степен се дължат и на спецификата на използваните методики. Основен информационен източник на канадския институт са националните институти или агенции в съответните държави, които сътрудничат, осигурявайки необходимата информация по зададени стандарти, докато американската фондация разчита главно на свои информационни източници. Американската фондация разчита на собствена информационна база, основана както на националната статистика на съответните страни, така и на официалните публикации на различните международните организации – Световна банка, МВФ, ЕС и др.

Независимо от изтъкнатите различия, оценяването на ефективността на икономическата политика на страните, спрямо развитието на частния бизнес и инициатива, е изключително полезна и насочваща инициатива, която дава възможност за добра ориентация при оценяването на държавната регулация в отделните страни и при вземането на нови инвестиционни решения от чуждестранни фирми. Индексът на икономическа свобода е точен измерител и за ролята на държавата в съвременните пазарни икономики, икономическа дилема за всяка една страна, която непрекъснато търси своето сполучливо разрешение. Не на последно място индексът дава опосредствана представа и за приоритетите и ролята на политическия фактор през отделни-

те периоди, както и за обществените нагласи към държавното начало в икономиката. Тези предимства на индекса могат да се разглеждат и като своеобразни недостатъци, тъй като използваната методика дава превес на либералните икономики, при които традиционно държавата играе по пасивна роля, а пазарните институции имат решаваща роля при регулирането на икономическите процеси.

IV. Индекс на възприемане на корупцията – оценител на зрелостта и ефективността на националното пазарно развитие

С началото на пазарните реформи в бившите социалистически страни от 90-те години обществено значение придобива и индексът на възприемане на корупцията, публикуван от „Трансперънси Интърнешънъл” („Transparency International”) – международна неправителствена организация със седалище в Берлин³⁸. Потребността от измерването му е продиктувана от интереса на чуждестранния капитал към страните от Централна и Източна Европа. Пазарните реформи в тези държави насочват огромен поток от чуждестранни инвестиции, за които евентуалната корупционна практика би увеличила съществено трансакционните разходи и би засилила инвестиционния риск. От друга страна, липсата на достатъчно информация за икономическото развитие на този нов инвестиционен регион и за спецификата на менталността и поведението на човешките ресурси налага необходимостта, международният капитал да търси достатъчно надеждна информация, която да подпомогне инвестиционните решения и да минимизира евентуалните загуби. Още повече, че старата административно-нормативна икономическа система, където държавата и нейните институции са единственият център за икономически решения, е потенциален източник на корупционно поведение, т.е. тук се очакват определени традиции и опит в това отношение. Според

³⁸ Изчисляването на този индекс се основава главно на мнението на анкетираните, а не на обективни емпирични данни, каквито например могат да бъдат броят на случаите на съдебно преследвана корупция. Тези случаи не отразяват реалната корупция, а те са резултат на усилията на съдебната власт, медиите и другите обществени органи за нейното предотвратяване. Така методологията на изчисляване на индекса се изгражда въз основа на опита и възприемането ѝ от тези, които са пряко изложени на нейното влияние. В групата на анкетираните влизат представители на частния бизнес и икономически анализатори от страната и от чужбина.

вицепрезидента на организацията „Трансперанси Интърнешънъл” – Тунку Абдул Азис, „индексът потвърждава още веднъж, че корупцията е болест, която засяга не само развиващия се, но и развития свят. Корупцията е универсален феномен, без оглед на нациите – малки или големи, богати или бедни. Ето защо е толкова необходимо и Северът, и Югът да се изправят срещу нея и да се борят с нея упорито и безкомпромисно”³⁹.

Редица изследвания за корупцията в света доказват, че тя води до значителни и неефективни разходи, ниско равнище на бюджетните приходи, ниско качество на инфраструктурата и публичните услуги. Много съществено е и влиянието на корупцията върху общественото доверие и чуждите инвестиции, а оттук и върху равнището на БВП и икономическия растеж.

Индексът се публикува от 1995 година, като броят на класираните държави непрекъснато се увеличава. Така например, през първата година на публикуването на индекса класацията е валидна едва за 41 държави, като от бившите социалистически държави е включена единствено Унгария, а основни респонденти са представители на международния бизнес и финансови журналисти. През следващата 1996 година в класацията са включени вече три държави от Централна Европа – Полша, Чехия и Унгария, съответно на 24-то, 25-то и 42-ро място. В класацията за 1997 година се включва и Румъния, като от общо 51 държави Чехия е на 27-мо място, Унгария – на 28-мо място, Полша – на 29-то място и Румъния – на 37-мо място. Едва през 1998 година броят на страните се увеличава значително – от 51 на 160 и през тази година за пръв път в класацията участват и останалите бивши социалистически страни, в т.ч. и България⁴⁰. Организацията работи с 9 научни института, които провеждат 15 различни социологически проучвания. Включването на нова страна в класацията предполага участие поне в три от тези проучвания. Скалата за оценка на равнището на възприемане на корупцията е от 1 до 10, като максималните стойности около 10 илюстрират страни с много ниска степен на корупция, докато ниските стойности са типични за държави с голяма корупция. За 2014 година в класацията участват 175 държави, като броят им е близък до този, валиден за класациите по останалите глобални индекси.

³⁹ <http://www.transparency.org> (Press Release).

⁴⁰ Пак там.

**Класация на основните развити държави по индекс
на възприемане на корупцията за периода 1995 – 2014 г.**

№	Държава	2014	2013	2012	2007		2000		1995	
					№	Ст.	№	Ст.	№	Ст.
1	Дания	92	91	90	1	9.4	2	9.8	2	9.32
2	Нова Зеландия	91	91	90	1	9.4	3	9.4	1	9.55
3	Финландия	89	89	90	1	9.4	1	10.0	4	9.12
4	Швеция	87	89	88	4	9.3	3	9.4	6	8.87
5	Норвегия	86	86	85	9	8.7	6	9.1	10	8.61
6	Швейцария	86	85	86	7	9.0	11	8.6	8	8.76
7	Сингапур	84	86	87	4	9.3	6	9.1	3	9.26
8	Холандия	83	83	84	7	9.0	9	8.9	9	8.69
9	Люксембург	82	80	80	12	8.4	11	8.6	19	6.85
10	Канада	81	81	84	9	8.7	5	9.2	5	8.87
21	САЩ	74	73	73	20	7.2	14	7.8	15	7.79
26	Франция	69	71	71	22	6.8	21	6.7	18	7.00

Съставена по данни на „Transparency International Corruption Perception Index“ за съответните години (<http://www.transparency.org>).

Данните от таблицата сочат, че за целия период на измерването му стойностите на индекса на възприемане на корупцията на най-развитите пазарни икономики се движат в тесните граници между 7.0 и 10.0, т.е. тези държави поддържат ниски нива на корупцията. Налице е ясно изразена тенденция за права зависимост между степента на развитие и ефективност на функциониране на пазарните институции и равнището на корупционно поведение, пораждано в повечето случаи от силната регулативна роля на държавата и държавните институции върху пазарите и икономическия живот в страната. Тази зависимост е относително устойчива във времето, тъй като за целия период първата десетка от страни с най-ниско равнище на корупция запазва своите позиции. Единствено Люксембург до 2007 година заема мястото извън челната десетка – съответно 19-то, 11-то и 12-то място за 1995, 2000 и 2007 година. И тук, както и при анализирания по-горе класация, противоборството за прозрачност и антикорупционно поведение е между скандинавските и англосаксонски държави, с подчертан превес на скандинавските – от първите десет страни с най-ниско равнище на корупция пет

принадлежат към скандинавския модел на пазарно развитие и три към англосаксонския. Интересното в случая е, че в скандинавските икономики държавата е традиционно активна и оказва силна регулативна роля в икономическия живот, но това не е предпоставка скандинавските нации да са склонни към действия, в ущърб на държавния (обществения) интерес. Причината е неикономическа и непосредствено свързана със социалните характеристики на скандинавските нации и особено една от тях – *властовото разстояние* на нацията, изразяващо отношението на отделния индивид към държавността и обществения интерес. За скандинавските нации равнището на властовото разстояние е най-ниско и то илюстрира пълно припокриване на индивидуалния и обществения интерес. След като тук индивидът счита, че държавната политика е в интерес на отделните индивиди и на обществото като цяло, всякакви действия против държавността и обществения интерес не се толерират и се санкционират строго⁴¹. За целия период, единствено през 2000 година, е достигната максималната стойност на индекса от 10 за Финландия, която заема място в първата тройка през всяка една от годините. Последната особеност, която се наблюдава сред групата на най-развитите държави, е неизменното присъствие на Франция в дъното на класацията – от 18-то до 26-то място, с най-нисък коефициент под 7. Що се отнася до американската икономика, нейните позиции не са особено силни и варират от 14-то до 21-во място, с коефициенти между 7.2 и 7.8.

В групата на преходните пазарни икономики, които участват в класацията, се наблюдават следните особености: На първо място, включването на отделните държави в класацията става *постепенно*, като първоначално участват само страните от Централна Европа. Второ, още от първата базисна 1998 година се наблюдава изключително широк диапазон на позициониране на отделните бивши социалистически държави – от 26-та позиция на Словения до 72-ра класация на България, като тази тенденция се запазва през годините, независимо от останалите промени в позициите на отделните държави (таблица 12).

⁴¹ За ролята на неикономическите фактори и в частност на социалните върху пазарното развитие виж по-подробно: **Якимова, Ив.** Пазарен универсализъм и пазарно разнообразие. Варна: Стено, 2006, с. 209–220.

Трето, през целия този период позициите на България са в дъното на групата преходни пазарни икономики, като през първата година на включването ѝ тя заема последното 72-ро място. Известно подобрене се наблюдава от началото на 2000 година, когато България достига до 52-ро място в класацията, а следващите 2001 и 2002 години са най-благоприятните за страната – 47-мо място през 2001 година и 45-то през 2002 година. От 2003 г. насам тенденцията за снижаване равнището на корупция в България се преустановява. България и Румъния отново се позиционират като страни с най-високо равнище на корупция сред икономиките в преход – 69-то място за последните три години.

Таблица 12

Класация на отделни страни в пазарен преход по индекс на възприемане на корупцията за периода 1995 – 2014 г.

№	Държава	2014	2013	2012	2007		2000		1998*	
					№	Ст.	№	Ст.	№	Ст.
26	Естония	69	68	64	28	6.5	27	5.7	27	6.6
35	Полша	61	60	58	61	4.2	43	4.1	58	4.6
39	Литва	58	57	54	51	4.8	43	4.1	58	4.6
39	Словения	58	57	61	49	4.9	28	5.5	26	6.7
43	Латвия	55	53	49	51	4.8	57	3.4	52	5.0
47	Унгария	54	54	55	39	5.5	32	5.2	47	5.1
53	Чехия	51	48	49	41	5.2	42	4.3	45	5.2
54	Словакия	50	47	46	49	4.9	52	3.5	52	5.0
61	Хърватия	48	48	46	64	4.1	51	3.7	62	4.4
69	България	43	41	41	64	4.1	52	3.5	72	3.6
69	Румъния	43	43	44	63	4.3	68	2.9	70	3.8

Съставена по данни на „Transparency International Corruption Perception Index“ за съответните години (<http://www.transparency.org>).

* 1998 г. за преходните пазарни икономики се счита за базисна.

Фактор, повлиял за негативната тенденция, е и промяната на методиката от началото на 2000 година, когато анкетираните в провежданите социологически изследвания са не само представители на чуждия бизнес, които имат интереси в съответните страни, но и местни респонденти, представляващи националния бизнес и обществеността. Като правило, местните инвес-

титори в страната са подложени на по-силен корупционен натиск, имайки предвид основните му източници. Практиката сочи, че в България най-висока е политическата корупция, корупцията в съдебната система и митниците и тя засяга главно инвестиционните решения на местния частен бизнес⁴².

Както и останалите индекси, индексът на възприемане на корупцията отразява съществени икономически различия между отделните държави, основани на различната степен на развитие на отделните елементи на икономическата система – механизми, институции, приоритети на държавата и др. Корупционното поведение потенциално е присъщо за нации с ниска пазарна култура и неефективно икономическо законодателство, което позволява широкото разпространение на практика, недопустима с принципите на пазарното развитие. Този индекс намира своето практическо приложение основно при инвестиционните решения в икономики със слабо, средно или преходно пазарно развитие.

Заклучение

Анализът на световните икономически класации на държавите по четири от най-комплексните и социално-икономически ориентирани глобални индекси за международни икономически сравнения от последните двадесет и пет години е обективна база за формулирането на някои основни изводи и очертали се тенденции в развитието на съвременната пазарна реалност:

Първо, с утвърждаването на единен, универсален, пазарен модел на световното икономическо развитие националната статистическа информация се оказва ограничена и недостатъчна информационна основа за международните икономически сравнения на регионално и национално ниво. Създаденият информационен вакуум постепенно се запълва от утвърдилата се от началото на 90-те години на XX век практика за измерването на глобални индекси за сравнителна оценка. Тази практика непрекъснато се разширява и

⁴² Според проведено изследване на източниците на корупционно поведение в страните в пазарен преход 20.3% от анкетираните в България сочат, че най-висока е политическата корупция, 19.8% – съдебната и 16.5% – митническата. По-малък е процентът на анкетираните за корупция в полицията – 4.1%, в образователната система – 4.8%, в услугите – 3.3%, и в данъчните служби – 2.7% (Якимова, Ив. Цит. съч., с. 243).

обогатява през годините, с което индексите придобиват все по-окупнен, обобщаващ и обективен характер. Внимателното наблюдение и проучване на публикуваните резултати показва, че индексите следва да се разглеждат *органично*, като част от единна система, а не самоцелно. Независимо че чрез тях се оценяват различни и многообразни страни и елементи на пазарното развитие, трайното позициониране на отделните групи държави и отделни страни на едни и същи, или много близки места, в отделните световни класации потвърждават подобен извод. На тази основа общата преценка за развитието на всяка държава и нейните пазарни предимства следва да се извършва комплексно, отчитайки не само един, а по възможност всички възможни световни класации. Комплексният подход към системата от глобални индекси би дал възможност за цялостна и реалистична оценка на националните или регионални пазарни предимства в дългосрочна перспектива.

Второ, във всички изследвани класации групата на развитите пазарни икономики е водеща и монолитна в позиционирането си, като в челните места сред 26-те най-развити пазарни икономики се открояват страни – представителки на два алтернативни пазарни модела – англосаксонския (либерален) и скандинавския (северноевропейски или шведски) пазарен модел. В първата десетка на всяка една от класациите посочените държави имат доминантни позиции, с което се налага и изводът, че в съвременните условия световната пазарна конкуренция се фокусира в противоборството между двете основни начала на пазарното развитие – либералното, ефективното и динамичното, от една страна, и регулативисткото, етатисткото и социалното, от друга. При отделните индекси лек превес взема или едното, или другото начало. Така при индекса на глобалната конкурентоспособност и икономическата свобода либералното начало има определена тежест, докато при индекса на човешкото развитие и корупцията скандинавските страни са поубедителни в класацията си. Времевият фактор влияе върху динамиката на позиционирането на отделните развити държави, но тази динамика е относително краткосрочна и тя не отменя общата тенденция за трайно и устойчиво присъствие на развитите икономики в челните места на класациите.

Трето, групата на преходните пазарни икономики, в т.ч. и българската, се представя твърде разнородно и в широк диапазон на позициониране. Най-

изявени и водещи, и в четирите класации, са Естония и Словения, докато България и Румъния заемат най-последните места в класациите, като по някои от индексите са дори откъснати от групата на останалите преходни държави – в индекса на човешкото развитие двете страни са обособени в отделна група от останалите преходни икономики. Тази откъснатост се свързва и със специфичното третиране на двете държави като членки на ЕС. Дистанцията е най-осезаема при сравнението на такива базисни показатели като равнище на доход на глава от населението, типологията на икономическия растеж, оценка на благосъстоянието, ефективността на икономическата политика спрямо развитието на частния сектор, корупционната практика и др. Изоставането е най-видимо след 2007 година, когато влошаването на световната конюнктура засяга българската икономика в голяма степен, а вътрешните икономически реформи в страната спират поради политическата нестабилност и кризата в държавните институции.

Четвърто, представянето на българската икономика в световните класации през отделните години може да се оцени като крайно незадоволително и противоречиво. Известен напредък през последните години отбелязва страната по индекс на глобална конкурентоспособност и индекс на икономическа свобода, като по първата класация страната се е изкачила от 70-те към 50-те позиции, а по втората се е придвижила към 60-то място според американската класация и към 40-то място според канадската, срещу класиране след първите сто държави преди десет години. Една от причините за подобряването на рейтинга на българската икономика е присъединяването ѝ към ЕС през 2007 година и хармонизирането на българското законодателство към европейското. В същото време редица проблеми на националното развитие и особено негативната роля на определени *неикономически* фактори – политически, социално-културни и исторически, все още не позволяват българската икономика да се развива убедително и да налага определени пазарни предимства над останалите държави.

Пето, в практически план, внимателното отчитане на българското представяне в международните икономически класации, от страна на икономическата политика, ще даде възможност страната да формулира реалистично своите икономически приоритети и да търси сполучливи решения за икономическо реструктуриране, в рамките на което да се изведат, открият и стимули-

рат онези икономически предимства, които да гарантират устойчив икономически растеж и по-бързо икономическо и социално догонване на останалите европейски държави. Позовавайки се на достигнатите успехи от Естония, преходната икономика с най-добро присъствие в отделните класации, основен фактор за гарантирането на подобни цели е силната политическа воля за реформи в отделните сфери на социално-икономическото развитие и националното съгласие по най-важните приоритети и политиките за тяхното постигане.

Използвана литература

1. **Ангелов, Г., Д. Чобанов.** Икономическата свобода в България. Представяне на годишния индекс на световната икономическа свобода на института „Фрейзър” – Канада. София: Институт за пазарна икономика, 2002.
2. **Генов, Ю.** Защо толкова малко успяваме. София: Класика и стил, 2004.
3. **Димитрова, Е.** Индексът на човешкото развитие – възможен оптимизационен критерий при изграждане на общественото благосъстояние. Благосъстояние и икономически растеж при ефективно функционираща пазарна икономика. София: Стопанство, 2003.
4. **Славова, З., К. Стайков.** България в международните класации: 90 мерки за икономически растеж (www.ime.bg, 14. 11 2014).
5. **Якимова, И.** Пазарен универсализъм и пазарно разнообразие. Варна: Стено, 2007.
6. **Якимова, И.** Глобалните показатели за икономическо сравнение и българската икономика в световните рейтинги. // Известия, №3, 2003.
7. **Yakimova, I.** Limitations of Economic Freedom, (The Case of Bulgaria) in Knowledge, Power and Freedom in a Changing World. Proceedings of the Fifth Fulbright Conference, Sofia, 2002.
8. Global Competitiveness Annual Report за съответните години (www.globalindex.org).
9. Human Development Annual Report за съответните години (www.humandevlopmentindex.org).
10. Economic Freedom Annual Report за съответните години (www.economicfreedomindex.org).

11. Economic Freedom Index Rating, Wikipedia.
12. Corruption Perception Annual Report, 2014.
13. Corruption Perception Index Rating, Wikipedia.
14. Main Economic Indicators (www.eurostat.org).

THE GLOBAL INDEXES IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ECONOMIC COMPARISONS

Prof. Dr Ec. Sc. Ivona Yakimova

Abstract

Since the beginning of 1990s there has been observed the practice of adopting a system of international economic indexes, by means of which there is made an attempt at the comprehensive measurement of a number of major characteristics of the market development of individual countries. In the study there is made an attempt at outlining and analyzing the steady practice of the last two decades of development and affirmation of the system of global economic indexes as an objective foundation for the assessment of the competitiveness of the individual market economies and their market advantages. There is advanced the proposition that the global indexes are an objective and reliable indicator of the complex valuation of the dynamics and efficiency of the present-day market economies and that the national policy ought to take into consideration the positioning of the respective country and the changes which occur in it with the passage of time.

The analysis is done on the basis of four indexes selected by the author - the global competitiveness index, the human development index, the index of economic freedom and the corruption perceptions index, which - in view of their high rate of aggregation and comprehensiveness - can be identified as basic for the system. The emphasis of the analysis falls on the positioning - both of the developed market economies, occupying the leading positions in the global rankings, and of the group of transitional market economies - part of which is also the Bulgarian economy.

DIE GLOBALEN INDEXE IM SYSTEM DER INTERNATIONALEN WIRTSCHAFTSVERGLEICHE

Prof. Dr. W. W. Ivona Yakimova

Zusammenfassung

Seit Anfang der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts beobachtet man die wachsende Popularität eines Systems internationaler Wirtschaftsindexe, mit deren Hilfe man versucht eine Reihe von grundlegenden Charakteristika der Entwicklung der Marktwirtschaft einzelner Staaten mit einer weitgehenden Komplexität zu messen.

In der Studie versucht die Autorin, eine Übersicht zu verschaffen über die nachhaltige Praxis der letzten zwei Jahrzehnte zur Entwicklung und Verwendung des Systems globaler Wirtschaftsindexe als objektive Grundlage zur Bewertung der Wettbewerbsfähigkeit der einzelnen Marktwirtschaften und deren Marktvorteile. Es wird das Konzept begründet, dass die globalen Indexe ein objektiver und zuverlässiger Indikator für die *komplexe* Bewertung der Dynamik und der Effizienz der modernen Marktwirtschaften sind, und dass die nationale Politik die Positionierung des jeweiligen Landes und die Veränderungen, die im Laufe der Zeit stattfinden, berücksichtigen muss.

Für die Analyse werden vier von der Autorin gewählte Indexe verwendet: Global Competitiveness Index, Human Development Index, Index of Economic Freedom, Corruption Perceptions Index, welche durch deren hohe Komplexität als grundlegend für das System betrachtet werden können.

Der Schwerpunkt der Analyse liegt sowohl auf der Positionierung der hoch entwickelten Marktwirtschaften, die führend in den Ranglisten weltweit sind, als auch der Gruppe der Marktwirtschaften im Übergang, zu denen auch Bulgarien gehört.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНДЕКСЫ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СОПОСТАВЛЕНИЙ

Проф. д-р эк. н. Ивона Якимова

Резюме

Начиная с начала 90-ых годов прошлого столетия, наблюдается практика утверждения системы международных экономических индексов, посредством которых предпринята попытка комплексного измерения ряда основных характеристик рыночного развития отдельных государств. В настоящей работе исследуется и анализируется устойчивая практика последних двух десятилетий развития и утвержде-

ния системы глобальных экономических индексов в качестве объективной основы оценки конкурентоспособности отдельных рыночных экономик и их рыночных преимуществ. Аргументируется мнение, что глобальные индексы являются объективным и надежным индикатором комплексной оценки динамики и эффективности современных рыночных экономик и что в национальной политике следует учитывать позиционирование соответствующей страны и перемены, в ней наступающие.

Анализ осуществляется на основе четырех выбранных автором индексов: индекса глобальной конкурентоспособности, индекса человеческого развития, индекса экономической свободы и индекса восприятия коррупции, которые благодаря их высокой степени агрегирования и комплексности можно определить как базисные для системы. Акцент анализа ставится на позиционировании как развитых рыночных экономик, занимающих передовые места в мировых классациях, так и группы рыночных экономик на стадии перехода, частью которой является и болгарская экономика.

Съдържание

Увод	53
I. Индекс на международната (глобална) конкурентоспособност – комплексен измерител на динамиката и ефективността на националното пазарно развитие	57
II. Индекс на човешкото развитие – изразител на социално-икономическите характеристики на пазарната икономика	71
III. Индекс на икономическата свобода – показател за ефективността на икономическата политика на държавата	85
IV. Индекс на възприемане на корупцията – оценител на зрелостта на националното пазарно развитие	95
Заклучение	100
Използвана литература	103
Резюме на английски език	104
Резюме на немски език	105
Резюме на руски език	105